

YAZMA ESER KAYNAKLI HALK
ANLATILARINDA MASAL TÜRÜ TESPİTİ:
“HİKÂYET-İ İBRÂHÎM ŞÂH” *

Eren ODAMAN**

ÖZET

Türk halk masallarını tespit için yapılan saha derleme çalışmaları ve bu derleme çalışmalarından elde edilen masallar, on yıllardır arşivlenerek Türk masal külliyatını oluşturmuştur. Saha derlemesi yöntemi, halk edebiyatı ürünlerinin tespiti için sıklıkla kullanılan bir yöntem olsa da yalnızca sözlü kültür geleneği içerisinde bulunan masalların tespiti için kullanılmaktadır. Sözlü gelenek içerisinde hâlen yaşayan veya gelenek içerisinde takibi yapılamayan pek çok yazılı masal bulunmaktadır. Gerek Anadolu sahası gerek Anadolu sahası dışındaki yazılı masal geleneği, en az sözlü kültür içerisinde yaşayan masal geleneği kadar bir toplumun masal tabakasını oluşturan temel unsurlardan birisidir. Yazılı masal geleneğinin derleme masallar dışında da tespit edilebileceği bir saha olan yazma eserler içerisinde, masal türünün içerik ve şekil açısından değişimleri de yorumlanabilmektedir. Bu açıdan yazma eserler içerisindeki masal türüne uygunluk gösteren anlatılar; masalın ilk şekli olan urformun bulunması ya da varyant-versiyon araştırmalarında çeşitlilik yaratacak metinlerin tespiti açısından önem arz eden bir konudur. Yazılı masal geleneğini oluşturan bu masallar pek çok yazma eserin içerisinde bulunmakta ve araştırmacılar tarafından tespit edilmeyi beklemektedir. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Şevket Rado Yazmalarına SR_000114_05 demirbaş numarasıyla kayıtlı yazma eser içerisinde bulunan Hikâyet-i İbrâhîm Şâh anlatısı da halk masallarına belli noktalardan uygunluk göstermektedir. Bu makalede, yazılı masal geleneğine ait bir masal olduğu düşünülen Hikâyet-i İbrâhîm Şâh anlatısının transkripsiyonlu metni ekseninde; halk hikâyesi, meddah hikâyesi ve masal bütününde değerlendirmek ve ayırt edici özelliklerini ortaya koymak, Hikâyet-i İbrâhîm Şâh'ın masal olup olmadığına dair tespitlerin tartışmasını yapmak amaçlanmıştır. Bu tartışmanın sonucunda anlatı, hem transkripsiyonlu metin hem de orijinal metin olarak bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Masal, Yazılı Masal Geleneği, Hikâyet-i İbrâhîm Şâh, İbrâhîm Şâh, Hasan-ı Rumî.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 31.10.2023 / Kabul tarihi: 16.11.2023

** Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, eodaman@akdeniz.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0003-3119-1690).

Giriş

Uzun yıllar süren ve sözlü kültür içerisinde gerçekleşen masal derleme çalışmaları sayesinde büyük bir masal külliyesi oluşmuştur. Bu külliyeattaki masallar; masal tipleri, içerikleri, şekilleri, icracıları, icra ortamları, sözlü ya da yazılı gelenekteki konumu gibi pek çok açıdan değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler hâlen devam etmekte olup halk bilimcilerin perspektifinden pek çok sorunsalı da beraberinde getirmektedir.

Edebî türlerin keskin şekilde birbirinden ayrı düşünülmesi, halk edebiyatı ürünleri için doğrudan kabul edilebilecek bir görüş değildir. Halk edebiyatı türlerine ait kesin çizgiler özellikle türlerin ortaya çıktığı dönemlerde değil olgunlaştıkları dönemlerde görülebilmektedir.

“Folklorik türleri ele alırken, türlerin birbirleriyle genetik bağ içinde olduklarını da hesaba katmak gereklidir. Hangi türün bir diğerine kaynaklık ettiği, ödünçleme yapılmış ise bunun yönü ve derece ödünçleme yapıldığı (...)”¹ na dair çalışmalar; türlerin gelişimi, geçirgenliği ve etkileşimi gibi araştırmalar açısından önemlidir.

Pek çok halk anlatısı, içerisinde diğer edebî türlerden örnekler de barındırmaktadır. Destan ve halk hikâyesi gibi yapı bakımından nispeten uzun olan anlatıların içerisinde; mâni, ağıt, koşma, atasözü, deyim, alkış, kargış gibi pek çok küçük tür bulunmaktadır.

Halk bilimi alanındaki pek çok kuram, edebî türlerin ortaya çıkışı ve yayılımı üzerinde durmaktadır. Bu kuramların bir edebî nesneyi bilimsel malzeme olarak kullandığı ve üzerinde yoğunlaştığı türlerin başında masallar gelmektedir. Dan Ben-Amos, halk bilimi alanındaki tür tartışmalarına dair tarihsel birikimi anlattığı makalesinde; araştırmacıların türlere hangi açılardan yaklaştığını ve tasnif biçimlerinin farklılaşmasındaki temel savların konuya katkısını veya tartışmalara getirdiği durağanlığı konu edinmiştir. Türlerin genelgeçer tanımlarının araştırmacılar tarafından kabul edildiğini ve mevcut tasniflerin belirli kıstaslar barındırdığını, başka kıstaslar söz konusu olduğunda tasnif sayısının ve içeriğinin değişebileceğini belirtir: “Türlerin nitelikleri nadiren kesinlik kazanmış ve terimlerin tanımlarında seyrek olarak geniş çapta bir uzlaşmaya

¹ Abdulkadir Emeksiz, “Nasreddin Hoca Fıkralarının Atasözü ve Deyimlerle İlgisi”, *Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı*, Ed: Prof. Dr. Metin Ergun, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013, 338.

varılabilmektedir.”² Ben-Amos türlerin kategorizasyonunu dörde ayırmaktadır. “Sınıflandırıcı Kategoriler Olarak Türler” adını verdiği ilk kategoride: “Gelenekte kaydedilmiş, tek tek metinlerle -sınıflayıcı kategori olan- ideal tip arasında kurulan ilişkinin her durum için yeniden tanımlanması gerekir”³ demektedir. Tür tanımının ideal kabul edilen tanımlarının sınırlılıklarında dolaşan anlatılar, türe dair yargıların sorgulanmasını ve türün yeniden yorumlanmasını zorunlu kılmaktadır. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısı da Ben-Amos’un söz konusu cümlesinde belirttiği ve gelenek içerisinde belli açılardan -özellikle anlatının yazıya geçirildiği veya sözlü kültürde dolaşımında olduğu dönem düşünüldüğünde- ideal tanıma uymamakta ve türlerin tanımlarının gözden geçirilmesi gerektiğine dair motivasyonu tetiklemektedir.

Halk edebiyatı türleri, uzun yıllardır yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından türlerin gelişimi ekseninde değerlendirilmektedir.⁴ Masallar da söz konusu tartışmalarda önemli bir inceleme alanı olarak değerlendirilmiştir. Arıcı’ya göre: “Masalın kendine özgü bir anlatım şekli vardır. Hayvan masalları hariç diğer bütün masallar üç bölümden meydana gelir. Bunlar, döşeme (giriş), gövde (gelişme) ve sonuç bölümleridir.”⁵ Bu bölümler pek çok araştırmacı tarafından da kabul görmektedir. Döşeme

² Dan Ben-Amos, “Halkbilimi Öğreniminde Türk Kavramının Konumu”, Çev. Meriç Kurtuluş, *Milli Folklor*, Sayı 91, Ankara 2011, 228.

³ Dan Ben-Amos, *a.g.e.*, 232.

⁴ Türler arasında geçişlilik gösteren veya geçiş dönemi eserleri olduğu düşünülen ve gelenekte belli özellikleriyle teklik gösteren anlatılar üzerinde durulması şarttır. Bu yalnızca bir kataloglama işlemi olmadığından özellikle türlerin gelişimi ve tasnifi ekseninde durulmalıdır. Bu konu hakkında tartışmalar için bkz: Alan Dundes, “Texture, Text and Context.”, *Southern Folklore Quarterly* 28, 1964. Alan Dundes, “Folk Ideas as Units of Worldview”, *Journal of American Folklore* 84, 1971. Dan Ben-Amos Analytical Categories and Ethnic Genres”, *Genre* 2, 1969. Francis Utley, “Folk Literature: An Operational Definition,” *JAF* 74, 1961. Stith Thompson, *Motif Index of Folk Literature*, Bloomington Indiana University Press, 1955. Stith Thompson, “Narrative Motif-Analysis as a Folklore Method,” *Folklore Fellow Communications No. 161*, 1955. Lauri Honko, “Genre Analysis in Folkloristics and Comparative Religion.” *Temenos* 3, 1968. Roger Abraham, “The Complex Relations of Simple Forms”, *Genre* 2, 1969. Söz konusu çalışmalar türsel geçişlilik ve türlerin tasnifi konusunda sınırlı sayıda kaynaklardır. Makalenin sınırlılığını aşmamak adına türsel geçişlilik konusu irdelenirken incelenen kaynaklar verilmiştir.

⁵ Ali Fuat Arıcı, “Tür Özellikleri ve Tarihlerine Göre Türk ve Dünya Masalları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2004, 166-167.

bölümünde masal bir tekerlemeyle başlar. Döşeme ve sonuç kısmı olan Dilek arasında ahenk ve dilsel bir uyum bulunur. İkisi de genellikle kalıplaşmış bir söz veya tekerlemeden oluşur. Buna ek olarak Dilek bölümünde dinleyici veya okuyucu için iyi temennilerde bulunulan kalıp sözler de mevcuttur. Olay bölümünde ise masal genişletilerek anlatılır. Ancak geleneksel masala dair bu şema her masalda görülmez. Bu nedenle tür ayrımı şekil ve içerik açısından ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmelidir. Elimizde bulunan anlatıda da bu bölümler sabit olarak görülmez. Bu nedenle eserin masal olup olmadığının tartışılması, özellikle eserin yazıya geçirildiği dönemin pek çok tür açısından bir başlangıç dönemi olmasından dolayı önemlidir.

Sözlü gelenekte masallar pek çok forma girer. Masalların içeriği, icra ortamı ve dinleyici kitlesine göre şekillenir. Örneğin kadınlar arasında anlatılan bir masalda müstehcenliğin törpülediği görülebilir. Benzer şekilde çocuklara anlatılan bir masalda da hayal gücünün sınırlarını zorlayabilecek, çocuğun korkularını gün yüzüne çıkartabilecek kötücül öğeler ehlileştirilerek ılımlı bir dönüşümle aktarılabilir. Geçmişten günümüze sözlü gelenekten derlenen ve yazıya geçirilen masallarda, masal icrasının tam bir yansıması görülmez. Masalları yazıya geçiren kişi edebî bir dilden uzak olabilir, icrayı tam olarak hatırlamayabilir, icra metnini eksik olarak aktarabilir veya kendisinden bir şeyler katarak metni genişletebilir. Ancak bu icraların yazılı geleneğe aktarılırken geçirdiği değişim ve dönüşüm; masal dünyasını zenginleştiren ve türün kendine has dinamiğiyle yeniden doğan bir anlatı meydana getirmektedir: “Masalın bir gösterim olduğunu ve her anlatımda yeniden doğduğunu söyleyen performans kuramı takipçileri haklıdır; ne var ki aynı ifadeyi bu sorular ekseninde, ‘masal hangi biçimde ele alınırsa alınsın yeniden doğar’ diyerek ifade etmek de mümkündür”⁶

Masalların tip ve motif açısından sınıflandırıldığı pek çok katalog mevcuttur. Bu katalogların hepsi yalnızca masalları kapsamamaktadır. Destan, halk hikâyesi, efsane gibi pek çok tür de katalog içerisinde kendine yer bulmuştur. Yalnızca bu kataloglara bağlı kalınarak yapılan değerlendirmeler bir nevi ön kabulde gerçekleşmektedir. Herhangi bir

⁶ Evrim Ölçer Özünel, “Yazının İzinde Masal Haritalarını Okuma Denemesi: Masal Tarihine Yeniden Bakmak”, *Millî Folklor*, Ankara 2011, 62.

metnin masal olup olmadığı bugünkü bilgi birikimimizle daha somut olarak tespit edilebilmektedir. Ancak mevcut katalogların ön kabulleriyle gerçekleştirilen her türlü tespit, özellikle erken dönem masallarına örnek teşkil edebilecek metinlerin; halk hikâyesi, efsane, meddah hikâyesi gibi türlerle benzerliklerini ve farklılıklarını tespit edebilme motivasyonunu ortadan kaldırmaktadır. 17. yüzyıl anlatısı olan *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ın halk hikâyesi ve meddah hikâyesi ile olan benzerlikleri ve farklılıkları, kendi yüzyılı içerisinde; türlerin etkileşimi, türlerin birbirlerinden neler aldıkları ve birbirlerine neler verdikleri konusuna cevap verebilecek niteliktedir.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado Yazmaları SR_000114_05 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* (*Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*, yz. SR_000114_05, 105a) anlatısının ilk bakışta yazıya geçirilmiş bir masal olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada masal incelemelerinde kullanılan; şekil ve içeriğe yönelik halk bilimi kıstasları göz önünde bulundurularak anlatının türsel açıdan nasıl konumlandırılması gerektiği üzerinde durulacaktır. Bir anlatının masal türüne ait olup olmadığı, hangi özellikleri barındırdığı veya barındırmadığı sorularına verilecek cevaplarla ortaya konulabilecektir. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısının yazıya geçirildiği yüzyıl göz önünde bulundurularak; halk hikâyesi, meddah hikâyesi ve masal türlerinin birleşik hâlde bulunduğu, motiflerin birbiri içerisine nüfuz ettiği, türlerin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı erken dönemlere ait kompleks bir anlatı olup olmadığı tespit edilecektir. Aynı şekilde masal kataloglarının işlevlerinin sınırlılıkları da görülebilecektir. Bir anlatının masal olup olmadığının anlaşılması için metne sorulması gereken sorular, *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısına yöneltilecek ve bunların cevapları verilmeye çalışılarak metnin türü üzerine bir tartışma yürütülecektir.

1. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ın Künyesi ve Tavsifi

Eserin bulunduğu kütüphane: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi

Eserin Kütüphane Katalogundaki Adı: *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*

Eserin Nitelikleri: Kitap-Yazma Eser-El Yazısı-Kâğıt-Osmanlı Türkçesi

Fiziksel Nitelik: 19 st.; 205x145, 170x100 mm.

Müellifi belli olmayan ve toplam 9 varaktan oluşan eser, Türk tahkiye geleneği içerisinde değerlendirilmeye uygun bir görünüm arz etmektedir.

Eser, hicrî 1061 yılında nesih yazı tipiyle istinsah edilmiştir. Bu tarih anlatının sonunda, 113a varak numaralı sayfanın sol alt köşesinde metnin bitiminde yer almaktadır. Miladî olarak 17. yüzyılın 2. yarısına tekabül eden bu tarihlendirme yazma eserin miladî olarak Şubat/Mart 1651 yılında istinsah edildiğini göstermektedir. Yine metnin bitiminde bulunan “Şehr-i Rebiülevvel, Fî evâsıt-ı yevm-i bazar” ibaresinden hareketle; Hicrî Rebiyülevvel ayının bir pazar gününde istinsahının tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu da söz konusu eserin Miladî 22 Şubat-23 Mart 1651 tarihleri arasında yazıldığını kesinleştirmektedir.

Kütüphane kataloglarında *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* başlığıyla isimlendirilen anlatı, yazma eserin ilgili varaklarında söz konusu başlıkla yer almamaktadır. Ancak yazma eser incelendiğinde eserin girişine alınmış bazı notlar göze çarpmaktadır. Söz konusu notların Kilisli Muallim Rifat tarafından alındığı, yazma eserin girişinde kendi el yazısıyla belirtilmiştir. Geçmişte yazma eserleri inceleyen ve mecmualara not alarak anlatıları adlandıran pek çok araştırmacı olduğu bilinmektedir. Kilisli Muallim Rifat da eğer halk arasında anlatı *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* adıyla bilinmiyorsa kendi tasarrufuyla anlatıya söz konusu ismi uygun görmüş olabilir.

Çiğdem Kara, “*Halk Masallarını Yeniden Anlatmak*” başlıklı yazısında geleneksel ve gelenek dışı masalların, araştırmacılar ya da meraklı masal anlatıcıları/yazarları tarafından nasıl ortaya konduğunu sınıflandırarak aktarmaktadır. İlgili yazının “Masal Anlatanlar-Anlatıcısız Masal Kitapları” başlığı altında bu tarz kitapların üç farklı şekilde okurlara ve araştırmacılara ulaştırıldığından bahseder. İlk madde eski bir el yazması eserin günümüz Türkçesine çevrilerek basılmasıdır. Bu konudaki en yetkin örnek olarak *Billur Köşk Masalları*’nı belirtmektedir.⁷ *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* da anlatıcısız bir masal metni olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*’ın Özeti

EB⁸: 214 ATU⁹: 516

⁷ Çiğdem Kara, “*Halk Masallarını Yeniden Anlatmak*”, *Folklor/Edebiyat*, Ankara 2008, 205-206.

⁸ Eberhard-Boratav. Ayrıntılı bilgi için bkz: Wolfram Eberhard Pertev Naili Boratav, *Typen Türkischer Volksmärchen*, Franz Steiner verlag GMBH, Wiesbaden 1953.

⁹ Aarne-Thompson-Uther. Ayrıntılı bilgi için bkz:

Olay Örgüsü:

1-Bir padişahın İbrâhîm Şâh adında bir oğlu vardır.

2-Bu padişah ipek bir elbise üzerinde gördüğü bir kızın resmine âşık olur ve her gün ağlar.

3-İbrâhîm Şâh da babasının aşkıdan habersiz olarak kıza âşık olur ve kızı aramak için yola koyulur.

4-İbrâhîm Şâh'ın yanında Hasan-ı Rumî adında cinlerle iletişime geçebilen olağanüstü özelliklere sahip bir yoldaşı vardır.

5-Bir kervansarayda konakladıklarında Hasan-ı Rumî iki peri kızının konuşmalarından; aradıkları kızın Rum padişahının kızı olduğunu, onu ne şekilde bulabileceklerini, kızı alınca İbrâhîm Şâh'ın padişah babasının İbrâhîm Şâh'ı öldürmek için göndereceği tuzakların neler olduğunu ve bu tuzakları haber verenin taş'a döneceğini öğrenir.

6-Deniz kenarında bir taş'a vurarak oradan cin atlarına binerek deniz boğazını geçerler ve kızın bulunduğu şehrin sarayına gelirler.

7-İbrâhîm Şâh süslü bir koç kılığına girer ve sarayda oyunlar oynar.

8-Kız, Bağdat padişahın oğluyla nişanlıdır ve kızın hizmetçilerinden birisini kızın yerine koyarlar.

9-Kızla beraber kaçarak yeniden taş'a vurup cin atlarına binerler ve kendi şehirlerine geri dönerler.

10-İbrâhîm Şâh'ın babası, yoldaki oğluna türlü hediyeler gönderir. Eyeri zehirli bir at, zehirli bir kaftan, zehirli bir doğan, bir tazı ve kapı arkasında saklanan bir evren (yılan) yollar.

11-Hasan'ı Rumî bu nesnelerin bazısının boynunu keser bazısını denize attırır. İbrâhîm Şâh'ı bu nesnelere gelecek kötülüklerden korur.

12-İbrâhîm Şâh'ın babası, İbrâhîm Şâh'ı bu kötülüklerden koruyan kişinin Hasan-ı Rumî olduğunu anlar ve onu cezalandırmak için geri ister.

13-İbrâhîm Şâh, Hasan-ı Rumî'yi babasına geri bağışlar ancak Hasan-ı Rumî buna çok üzülür. Öldürüleceğini anlayan Hasan-ı Rumî; atı, kaftanı, doğanı, tazıyı, ejderhayı neden yok ettiğini anlatır ve taş'a dönüşür.

14-İbrâhîm Şâh ve Rum padişahının kızı kavuşmuş olsa dahi Hasan-ı Rumî'nin taşlaşmasından dolayı çok üzülürler.

3. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ın Masal Türü Dışındaki Diğer Türlerle Mukayesesi

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh, masal türü dışında halk hikâyesi ve meddah hikâyesiyle mukayese edilecektir. Halk hikâyeleri anlatının yazıya geçirildiği tarihten önce teşekkül etmeye başlamıştır.¹⁰ Genel kanı meddah anlatılarının halk hikâyelerinden sonra ortaya çıktığı üzerinedir. Anlatının yazıya geçirildiği tarihlerde halk hikâyeleri ve meddah hikâyeleri farklı coğrafyalarda ve çeşitli seviyelerde teşekkül ve tekâmül evrelerindedir. Söz konusu iki türle yapılan karşılaştırmanın sebep ve sonuçları ilgili başlıklarda ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

3.1. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ın Halk Hikâyesi ile Mukayesesi

Eserin türünün tespiti belli bir analizi gerektirmektedir. Biçim ve içerik açılarından değerlendirilen anlatı, pek çok anlatı türünden özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. İlk bakışta manzum ögeler içermeyen bir halk hikâyesi, onun da özelinde bir kara hikâye formu göstermektedir. Ancak anlatı incelendiğinde söz konusu tür iddiaları sağlam şekilde desteklenememektedir.

3.1.1. Şekil Bakımından Mukayese

Pek çok araştırmacı halk hikâyesi ve masal türünün münasebeti üzerinde durmuştur. Bu araştırmacılardan biri olan Boratav, halk hikâyelerini destanileşmiş masallar veya destani özelliklerini kaybederek, masalla karışmış destanlar olarak görmektedir.¹¹ Ancak bugünkü edebî tanımlarda halk hikâyeleri; araştırmacıların yaklaşım ve nitelendirmelerinin sonucu olarak, keskin belirlemelerle sınırları çizilmiş bir görünüme sahiptir.

Halk hikâyeleri nazım ve nesir ögelerinin bir arada bulunduğu karışık bir form arz etmektedir. Özellikle hikâyenin tahkiye ve tasvire yönelik unsurlarının anlatıldığı kısımlar mensur, karşılıklı konuşma ve atışmaların

¹⁰ Umay Günay, Türk Edebiyatı içerisinde İslam medeniyeti sahasına ait dinî hikâyelerin varlığından hareketle; hikâye geleneğinin, XIV. yüzyıldan daha önceki bir yüzyılda var olduğu görüşündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Umay Günay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüyâ Motifi*, Ankara 1986, 9-22.

¹¹ Pertev Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984, 19.

yoğun olduğu duygusal kısımlarda ise manzum bir anlatım hâkimdir. Ancak *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısı hiçbir manzum öge barındırmamaktadır.

Halk hikâyelerinin girişinde sıklıkla bulunan kalıp sözler, *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısında yer almamaktadır. Sözlü gelenekten derlenen ve yazıya geçirilen halk hikâyelerinde ve yazma eserlerde eksik olan bu unsur, anlatıda da eksiktir.

Halk hikâyelerindeki halka yönelik söyleyiş ve dilin sadeliği anlatıda da korunmuştur. Ancak bu özellik anlatının halk hikâyesine yakınlığını değil halk edebiyatı ürünlerinin geneline yayılmış olan sadeliğin bir sonucudur.

Yazma ve matbu halk hikâyelerinin sözlü varyantlardaki emsallerine göre daha uzun ve manzum öğeleri daha fazla olsa da ¹² *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* toplamda 9 varaklık bir eserdir. Yukarıda da belirtildiği gibi herhangi bir manzum parça da bulundurmamaktadır.

Halk hikâyelerinin genelinde olduğu gibi kalıplaşmış sözler *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısında da fazladır. Ancak halk hikâyesindeki yoğun tasvirler anlatıda bulunmamaktadır. Kahramanların fiziksel özelliklerine yönelik yoğun bir anlatım söz konusu değildir. Genelde abartılmak istenen kısımlar: “Diller vasf eylemeğe kâbil degüldür.” cümlesiyle okurun/dinleyicinin hayal dünyasına bırakılmıştır.

Halk hikâyesi şekil olarak uzun bir türdür. İcrasının genellikle birkaç güne yayılması beklenir. Bu nedenle konuyla bağlantılı olan pek çok küçük halk edebiyatı ürünü de anlatıya dâhil olmaktadır. Masal, efsane, fıkra, alkış, kargış, atasözü, deyim, bilmece gibi pek çok tür anlatının içinde bulunabilmektedir. Ancak *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* içerisinde bunlardan yalnızca alkış, kargış, atasözü, deyim gibi küçük ürünler barındırmamaktadır. Bu özellik yalnızca halk hikâyesine değil masala da uygunluk göstermektedir. Dolayısıyla ayırt edici bir özellik olmayıp anlatıyı şekilsel açıdan halk hikâyesine yaklaştırmamaktadır.

¹² Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, 29.

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh anlatısı şekil açısından belli özellikleriyle halk hikâyesine yaklaşırsa da bu özellikler anlatıyı halk hikâyesi olarak nitelendirmek için yeterli değildir.

3.1.2. İçerik Bakımından Mukayese

Halk edebiyatının mensur türleri arasında halk hikâyeleri; “aşk”, “kahramanlık” ve “aşk ve kahramanlık” olarak üçe ayrılan bir konu dağılımına sahiptir. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısı da temelde bir aşk anlatısıdır. Kahramanı yola çıkararak, onun yolda yaşadığı maceralara ve dönüşünde başına gelenlere sebep olan durum Rum padişahının kızı Niğâr’a olan aşkıdır. Ancak anlatı halk hikâyelerinde olduğu gibi idealize edilmiş bir aşk etrafında şekillenmemektedir. Anlatıda aşk, işlevini kahramanı yola çıkartmakla başlatır. Nerrin Köse, halk hikâyelerinin en uzun kısmını macera bölümü olarak tanımladıktan sonra hikâyelerin bu bölümünü: “1. Kahramanın Âşık Olmasıyla Başlayanlar, 2. Kahramanın Gurbete Gitmesiyle Başlayanlar, 3. Kahramanın Evlenmesiyle Başlayanlar”¹³ olarak üçe ayırır. İbrâhîm Şâh anlatısı da kahramanın âşık olması ve gurbete çıkması gibi kısımlarla söz konusu sınıflandırmaya örnek teşkil etmektedir. Ancak anlatının özünde aşkın değil dostluk ve sadakatin kutsiyeti görülür. Anlatıda yardımcı tip olarak konumlanan Hasan-ı Rumî, âdeta bir başkahraman gibi serüven içerisinde baskın bir konumda yer alır.

Halk hikâyeleri araştırmalarında kahramanın, mekânların ve olayların tarihsel izdüşümü üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Halk hikâyelerinin gerçekten yaşamış bir kişi veya yaşanmış bir olay üzerine şekillenip şekillenmediği bu türün bilinen bir problemiğidir. Halk hikâyesini anlatan âşığın biyografisi veya yaşadığı bilinen birisinin biyografisini anlatan halk hikâyeleri olduğu bilinmektedir. İbrâhîm Şâh’ın kimliği üzerine yoğunlaşan araştırmalarda veya tarihî herhangi bir vesikada özel olarak anlatıdaki İbrâhîm Şâh’a ait olduğu düşünülen herhangi bir biyografiye ulaşılamamıştır. Öncelikle “Şâh” unvanından dolayı Azerbaycan-İran bölgelerinden, özellikle Safevî Hanedanlığına mensup birisi olup olmadığı araştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda 16. yüzyılda yaşamış olan Safevî şâhi Şâh İsmâil’in torunu olan Câhî mahlaslı şair İbrâhîm Mîrzâ ismine ulaşılmıştır. Ancak anlatıdaki İbrâhîm Şâh’ın ve babasının saltanatının İran

¹³ Nerrin Köse, “Türk Halk Hikâyelerinde (Yapı) Structure”, Araştırmalar I, *Millî Folklor Yayınları: 8 Halk Edebiyatı Dizisi: 4*, Ankara 1996, 33.

taraflarında olduğuna dair bir ipucu yoktur. Bu yüzden bahsi geçen İbrahim Mirza'nın anlatı kahramanı ile aynı kişi olmadığı düşünülmektedir. Üstelik Safevî Hanedanlığına mensup Şah İsmail'in torunu İbrâhîm Mîrzâ'nın biyografisiyle¹⁴ söz konusu anlatı arasında herhangi bir yakınlık da bulunmamaktadır.

Halk arasında yaygın şekilde bilinen İbrâhîm Edhem¹⁵ anlatılarının başkahramanı olan İbrâhîm b. Edhem ile anlatıdaki İbrâhîm Şâh'ın da bir ilgisi yoktur. Tamamen mutasavvıf bir kişiliğe sahip olan İbrâhîm b. Edhem, menkabevî bir biyografiye sahiptir. Anlatıda İbrâhîm Şâh da din ehli bir profil çiziyor olsa da İbrâhîm b. Edhem anlatıdaki İbrâhîm Edhem ile bir ilgisi yoktur.

Aynı şekilde anlatıda ismi geçen ve anlatı genelinde yetkin bir konumda bulunan Hasan-ı Rumî ile aynı kişi oldukları şüpheli olan bir başka şair Hasan-ı Rumî'ye *Latîfî Tezkiresi'*nde de rastlanmaktadır. Bugün Yunanistan'da bulunan Karaferya bölgesinde yaşamış olan şair, II. Bâyezîd devri (1481-1512) ortalarında vefat etmiştir. 16. yüzyıla tarihlenen şairin, Rumeli'de yaşamış olması ve mutasavvıf bir şair olması¹⁶ anlatıdaki Hasan-ı Rumî ile özdeşleşebilir. Çünkü Hasan-ı Rumî anlatıda cinlere mâlik, Kur'an okuyan, besmele çeken, namaz kılan, batınî ilimlere hâkim bir portre çizmektedir. Ancak tarihî bir şahsiyet olan ve *Latîfî Tezkiresi'*nde geçen şair Hasan-ı Rumî ile anlatıda geçen Hasan-ı Rumî'nin aynı kişiler olduğu iddiasında bulunmak henüz mümkün değildir.

Konya ilinin tarihi hakkında yazılan *Konya Tarihi* kitabında Şeyh Hasan-ı Rumî adlı birinin zaviyesinden bahsedilmektedir. Zaviye, Karamanoğulları zamanından beri metruk hâlde bulunduğu için hakkında yeterli bilgi yoktur.¹⁷ Tarihte yaşamış olduğu düşünülen iki Hasan-ı Rumî'nin de mutasavvıf bir kişilikle anılmaları da anlatıdaki Hasan-ı Rumî'yle benzerlik göstermeleri açısından dikkate değerdir.

¹⁴ Mehmet Nuri Çınarcı, "Safevi Sarayında Türkçe Şiir Yazan İbrahim Mîrzâ (Câhî)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, 174-176.

¹⁵ Reşat Öngören, "İbrâhîm b. EDHEM", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, 295-296.

¹⁶ Rıdvan Canım, *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nüzemâ (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, 227.

¹⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964, 752-754.

Halk hikâyelerinde de diğer türlerde olduğu gibi pek çok olağanüstü öge bulunmaktadır. İbrâhîm Şâh Hikâyesi de peri kızları, cinnî atlar, ejderha (evren), suyun üstünden atlarla geçmek, taşlaşmak gibi pek çok olağanüstülüğü barındırmaktadır.

Halk hikâyelerinde kahraman genellikle tek çocuktur ve olağanüstü bir şekilde dünyaya gelir. Kahramanın anne ve babası genellikle çocuk sahibi olamayacak kadar yaşlı kimselerdir. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ta da kahraman tek çocuktur. Hikâyede doğumuna dair herhangi bir şey anlatılmamaktadır. Kahramanın babasının yaşı hakkında da bir fikirde bulunmak mümkün değildir.

Halk hikâyelerinde kahramanın dünyaya gelmesinde anne ve babaya yardımcı olan, anlatının genelinde de kahramana ad verme, eğitim, evlendirme, yola çıkma hadiselerinde yanında olan yardımcı bir kahraman görülür. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ta, İbrâhîm Şâh'ın babası olan padişahın Hasan-ı Rumî adında bir kulu vardır. Bu kişi cinlere malik, gaipten haber alan bir kişidir. İbrâhîm Şâh'a yolculuğu boyunca eşlik eder ve türlü zorlukları atlatmasında en büyük yardımcısı olur. Halk hikâyelerinde görülen yardımcı tipin anlatıdaki karşılığı Hasan-ı Rumî'dir.

Halk hikâyelerinde kahramanın en büyük yardımcısı ak saçlı ihtiyar/pir/Hızır'dan sonra attır. İbrâhîm Şâh'ın ad verilmiş veya özellikleri belirtilen, sürekli yanında olan bir atı yoktur. Atın önemi yalnızca Anadolu'dan Rumeli olduğu tahmin edilen karşı yakaya geçilirken deniz boğazını aşan cinnî atlarda görülmektedir.

Halk hikâyelerinde kahraman dört şekilde âşık olmaktadır: "1)Bade içerek, 2)Aynı evde büyüyen kahramanların kardeş olmadıklarını öğrendiklerinde, 3)Resme bakarak âşık olma, 4)İlk görüşte âşık olma."¹⁸ *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ta İbrâhîm Şâh'ın babası olan padişah, Rum padişahının kızı olan Nigâr'ın ipek bir elbiseye nakşedilmiş suretine âşık olmuştur. Ardından aynı resmi gören İbrâhîm Şâh da Nigâr'a âşık olmuştur. Halk hikâyelerindeki resme bakarak âşık olma motifi anlatıda da mevcuttur.

Halk hikâyeleri; Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber, Ferhat ile Şirin hikâyeleri hariç tutulursa genellikle masallar gibi mutlu sonla biter. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısında Hasan-ı Rumî taşlaşsa bile

¹⁸ Ali Berat Alptekin, *a.g.e.*, 33-39.

İbrâhîm Şâh ve Nigâr sonunda kavuşur. Bu nedenle mutlu sonla bittiği söylenebilmektedir. Ancak dostluğa önem vermeyen başkahramanlar, bunun acısını Hasan-ı Rumî'yi kaybederek öderler.

Halk hikâyelerinde mekân masallardakine benzerdir. Eski Dünya'nın önemli yaşam merkezleri ve ticaret noktaları anlatılarda isimlendirilerek yer alır. İbrâhîm Şâh anlatısında da Rum ili ve Bağdat gibi merkezlerin isimleri verilmiştir. Boratav, bu memleketlerin masal memleketi değil kahramanın kimliğini temsil eden hakiki yerler olduğunu savunmaktadır. Bu mekânların muhayyel yerler olmadığı için yalnızca masal memleketi olarak anılmasının doğru olmadığını düşünmektedir.¹⁹

Bunların dışında, Ardanuçlu Âşık Efkârî'nin anlattığı bir *İbrahim Şah Hikâyesi* mevcuttur. Ancak Hayrettin Rayman'ın *Âşık Efkârî*²⁰ ile ilgili yaptığı monografik çalışma incelendiğinde iki anlatının isim benzerliği dışında herhangi bir ortak noktasının olmadığı görülmüştür.

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh anlatısının şekil yönüyle olduğu gibi içerik yönüyle de halk hikâyeleriyle olan bağlantısı zayıftır. Yardımcı bir tip barındırması, resme bakarak âşık olunması gibi özellikler; anlatıya halk hikâyesi diyebilmek için yeterli olmasa da türler arası etkileşim bağlamında dikkate değerdir.

3.2. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ın Meddah Hikâyesi ile Mukayesesi

Uzun bir teşekkül süreci olan meddah hikâyelerinin yazılı hâlleri belli sayıda yazma eser içerisinde bulunmaktadır. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısının da matbu bir meddah hikâyesi olup olmadığı sorusundan hareketle şekil ve içerik açısından incelenmesi uygun görülmektedir.

3.2.1. Şekil Bakımından Mukayese

Klasik bir meddah hikâyesinde; Başlangıç, Açıklama, Hikâye ve Bitiş bölümleri bulunmaktadır.²¹ *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısı bu bölümlere sahip değildir. Başlangıç kısmında dinleyiciyi/seyirciyi harekete geçirecek

¹⁹ Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Tarih Vakfı, İstanbul 2014, 47.

²⁰ Hayrettin Rayman, *Ardanuçlu Âşık Efkârî*, Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzincan 1998, 348-364.

²¹ Özdemir Nutku, "Âşık ve Meddah Hikâyeleri", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, 192-193.

ve girizgâh niteliği taşıyacak herhangi bir nidâ ya da divan okunması görülmemektedir.

Açıklama kısmında uyaklı olarak kahramanların, zamanın ve mekânın tanıtımı yapılmamaktadır. Düz yazı hâlinde bir metin girişi bulunmakta, bu giriş de daha çok masalın giriş formelinden sonra başlayan klasik bir formu andırmaktadır.

Hikâye kısmında da meddah hikâyelerinde olduğu gibi mensur²² ve kronolojik bir anlatım hâkimdir.

Bitiş kısmında kıssadan hisse olarak adlandırılabilir kalıp sözler varsa da bunlar bir meddahın ya da meddahtan duyduğunu yazıya geçiren birinin sözleri değildir. Anlatının sonunda Hasan-ı Rumî'nin kaybı olumsuz biteceği izlenimini verse de anlatı mutlu sonla biter.

Anlatıda dilsel açıdan herhangi bir şive taklidi, dramatizasyon unsuru, ses değiştirmeye yönelik herhangi bir veri²³, genel bir taklit yansıması, anlatıyı durdurup araya girme veya doğaçlama anlatıma yönelik bir ibare göze çarpmamaktadır. "Bir metinde metne giren kelime bile, bütün fonetik (sescil) niteliklerinden yoksundur."²⁴ Bu nedenle meddahın anlatım

²² Meddah hikâyelerindeki manzum kısımlar istisnai olarak göze çarptığı için mensur olarak bahsedilmiştir. Manzum-mensur karışık küçük türler bu kısımda dile getirilmemiştir.

²³ Meddah hikâyelerinin birçoğu kısmi bir özet mahiyetinde olduğundan, bağlamında değerlendirilmesinin önemli olduğu anlatılardır ve bu noktada icranın bilinmesi gereklidir. Çünkü icradaki ses, taklit ve jest unsurları da hikâyeyi anlamlı kılmaktadır. Yine bu icralar esnasında da seyirlik halk oyunlarındaki türlerin geçirgenliği ve etkileşimi de göze çarpmaktadır. 19. Yüzyıl meddah icracılarından olan Hovsep Kurbanyan da meddahlık, Karagöz oynatıcılığı ve orta oyununa dair unsurları bünyesinde toplayan, hikâye anlatma özelliğiyle bilinen kompleks bir sanatçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türler arasındaki geçirgenlik, benzerlik ve etkileşim; halk edebiyatı ürünlerinin bu duruma oldukça müsait yapıda olması bir yana icracının sanat kabiliyetine de bağlıdır. Elbette seyirlik halk oyunlarına dair anlatmalar ve bu anlatmaların icradaki türsel etkileşimleri başka bir makalenin konusudur. Ancak türsel geçirgenliğin, halk edebiyatı ürünlerindeki varlığına kanıt olması bakımından ve çok yönlü sanatkarlar üzerinde bu geçiş rahatlıkla görülebildiğinden söz konusu bahse değinilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Hovsep Kurbanyan'ın Vantrilok Oyunları*, Haz. Zehra Hamarat, Çev. Sarin Akbaş, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2020, 9-11.

²⁴ Walter Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 2018, 122.

dilindeki ve icrada yansıttığı dil ustalığı, yazılı bir esere olduğu gibi aktarılamayabilir. Ancak Hikâyet-i İbrâhîm Şâh'ı yazıya geçirenin yukarıda sıraladığımız meddahın ayırt edici dil ustalıklarından en az birini aktarmış olması beklenmektedir. Sese yönelik unsurlar metne aktarılamasa da anlatıyı durdurup araya girme durumu meddahın icrasının ayrılmaz bir unsurudur. Bu unsurlar anlatıda bulunmamaktadır.

Meddahların sıklıkla araya girerek tavsiye vermeleri, eleştiride bulunmaları, yorum yapmaları anlatıda görülmektedir. Anlatının yarıda kesilip araya bir başka edebî ürünün sokulması, örneğin; fıkra, kısa hikâye, yemek tarifi gibi unsurlar tespit edilmemiştir.²⁵

3.2.2. İçerik Bakımından Mukayese

Anlatının meddah hikâyesi olup olmadığının incelenmesini gerektiren gerekçelerin başında İstanbul merkezli bir anlatı olduğunun düşünülmesi gelmektedir. Anlatı Anadolu'dan geldiği düşünülen İbrâhîm Şâh'ın deniz boğazını geçerek Rum ilinin padişahının şehrinde macerasını devam ettirmesi ve sonra tekrar deniz boğazını geçerek kendi saltanat şehrine dönmesini anlatmaktadır. 17. yüzyılda kaleme alındığı bilinen anlatı, erken dönem yazılı Türk masalları içerisinde yer almaktadır. Realist İstanbul meddah hikâyelerinin 17. yüzyılda İstanbul merkezli bir anlatı geleneği olarak şekillenmesi, anlatının da yazılı bir meddah hikâyesi olup olmadığını sorgulatmaktadır. Bilindiği üzere; "meddah senaryolarında imparatorluk başkenti İstanbul, konuların biricik sahnesidir."²⁶

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh ile ilgili literatür taraması yapılırken Türkan Korkmaz Bulut'un hazırladığı "XVII. Yüzyıla Ait Realist Bir İstanbul Hikâyesi, İbrâhîm Şâh ve Kanlı Servi"²⁷ anlatısı tespit edilmiştir. Realist bir İstanbul hikâyesi olan eser, İbrâhîm Şâh ile isim benzerliği dışında bir benzeşim göstermemektedir.

²⁵ Dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri de her meddah anlatısının bu tarz bir yabancılaştırma tekniğini barındırmadığı gerçeğidir. Meddahın icra esnasında kullandığı teknikler, yazılı metin içerisinde bulunmayabilir. Söz konusu eksiklik sözlü bir meddah anlatısıyla yazılı meddah anlatısı arasındaki büyük değişikliklere örnek teşkil etmektedir. İcranın tam yansımaları şifre senaryoda görülmeyebilir.

²⁶ Özdemir Nutku, *a.g.e.*, 190.

²⁷ Bulut Türkan Korkmaz, *XVII. Yüzyıla Ait Realist Bir İstanbul Hikâyesi İbrâhîm Şâh ve Kanlı Servi*, Paradigma Akademi, Çanakkale 2022.

Meddah hikâyelerinde görülen entrika dolu olaylar *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ta da bulunmaktadır. Padişah olan babasıyla aynı kıza âşık olan İbrâhîm Şâh, kızı bulup sarayına geri dönmek istediğinde babasının onu öldürmek için gönderdiği bazı kötü varlıklarla karşılaşır. Aileye yönelik değerlerin çarpık ve aksayan yönlerini baba-oğul çatışması içerisinde göstererek entrika unsuru canlı bir şekilde kullanılmaktadır. Bu açıdan meddah hikâyelerine benzemektedir.

Meddah hikâyeleri daha ziyade gerçekçidir.²⁸ İbrahim Şah anlatısı pek çok olağanüstü öge barındırmaktadır. 17. yüzyıla tarihlendirilen anlatı gerçekçi bir anlatım içermemektedir. "XIV'ncü yüzyıl sonlarından başlayarak meddah hikâyeleri gerçekçi-günlük hayatla ilgili konuları işleme eğilimini kazanmağa yüz tutmuşlardır."²⁹ Anlatı tarihlendirme olarak meddah hikâyelerinin gerçekçi bir düzleme oturmaya başladığı bir döneme denk gelse de doğrudan gerçekçi bir meddah hikâyesi olarak değerlendirilememektedir.

Meddah hikâyeleri genel olarak mirasyedilik, hovardalık, sefalet ve sefalet hayatı, kadın maceraları, ibret alınacak yaşantılar gibi konuları ele alır.³⁰ Ancak *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ın konusu bunlarla ilgili değildir.

Meddah hikâyelerinin kahramanları çoğunlukla İstanbullu, mirasyedi, batakhanelere düşkün, gereksiz bir tüketim içerisindeki tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın tipler ise genellikle erkekleri kötü yola düşüren, ahlaki düşkünlüğe sahip, kıskanç, dedikoducu, paragöz tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* bu tür kahramanlara sahip değildir.

"Minyatürlerdeki figürler nasıl bir derinlikten ya da üçüncü boyuttan yoksunsa, bu hikâyelerdeki kişiler de birer gölge oyunu tasvirinden daha boyutlu değildir."³¹ Özdemir Nutku'nun meddah hikâyeleri hakkında belirttiği bu görüş *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* için de geçerlidir. Realist İstanbul

²⁸ Doğan Kaya, *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, 543.

²⁹ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1982, 70.

³⁰ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara 2003, 59.

³¹ Özdemir Nutku, "Eski Bir Yazmadaki Meddah Hikâyeleri", *Belleten*, Ankara 1975, 701.

halk hikâyelerinden Tayyazâde Hikâyesi ile Hançerli Hanım Hikâyesi'ni inceleyen Pakize Aytaç: "Hikâyelerde reel hayat ön plandadır. Ancak, geleneksel tahkiyemizin 'tecrid' özelliği sebebiyle, şahıs ve mekân tasvirlerinde de, ferdin iç çatışmalarında derinlik yoktur."³² demektedir. Bu nedenle *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*, Realist İstanbul halk hikâyelerine karakterlerinin derinlikli olmaması açısından da uyum sağlamaktadır.

Bölgesel tipler içerisinde yer alan Yahudi, Ermeni, Kayserili gibi mahallî tipler de anlatı içerisinde yer almamaktadır.

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh anlatısı bir meddah hikâyesi değildir. Gerek şekil gerek içerik açısından yapılan değerlendirmeler sonucunda anlatının meddah hikâyesiyle bağdaştığı noktaların oldukça az olduğu görülmüştür.

4. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'in Masal Türü ile Mukayese

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh, ilk incelemelerden anlaşıldığı üzere masal türüne özgü özellikler göstermektedir. Ancak bu özellikler şekle değil içeriğe yönelik tespitler olarak çoğunluk arz etmektedir.

4.1. Şekil Bakımından Mukayese

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh şekil açısından değerlendirildiğinde içerisinde formel unsurlara sahip olmadığı görülür. Giriş, ara söz veya bitiş formelleri İbrâhîm Şâh anlatısında bulunmamaktadır. Sözlü gelenekten yazıya geçirilmiş olabilecek anlatıyı yazıya geçiren kişi, icracının ustalığını sergilediği geleneksel kalıp sözleri yazıya geçirmemiş olabilir.

Anlatı geleneksel bir masal olup olmadığı değerlendirildiğinde Döşeme kısmının eksik olduğu görülmektedir. Anlatının içerisinde asıl olay ayrıntılarıyla verilir. Anlatının sonunda Dilek kısmı da eksiktir. "Bunlar burada kavuşurlar, murat alıp murat verirler, Allah cümlemizin muradını vere." gibi tekerlemeler Dilek bölümü olabilecek örneklerdir.³³ Okuyucuyu veya dinleyiciyi güzel temennilerle uğurlayan bir sözcük ya da cümle bulunmamaktadır. Buna yine yazıya geçirenin geleneksel kalıplaşmış sözleri bilmemesi ve bu nedenle yazıya geçirememesi veya masal anlatıcısının icra esnasındaki tüm verimlerini yazıya geçirebilecek şekilde

³² Pakize Aytaç, *Realist Halk Hikâyelerinden Tayyazâde Hikâyesi ile Hançerli Hanım Hikâyesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, 115.

³³ Saim Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınevi, Ankara 1999, 57-66.

aklında tutamaması da neden olarak gösterilebilir. Yazıya geçirenin geleneksel kalıplardan haberdar olması ve bunları bilinçli olarak yazıya geçirmemesi de söz konusu olabilmektedir. Bireysel okuma amacıyla yazıya geçirildiği düşünülen anlatıda performansla dayalı özellikler terk edilmiş olabilir. Bunun haricinde her masal söz konusu bölümleri içermeyebilir. Bu bölümlerin bulunmaması anlatıyı masalın geleneksel formundan uzaklaştırırsa da masal türünden uzaklaştırmaz. Sözlü gelenekten derlenen ve yazıya geçirilen masallarda bu bölümler bulunmayabilir.

Anlatı şekil açısından değerlendirildiğinde kısalığı bakımından masala uygun olduğu söylenebilmektedir. Çerçeve masallar hariç tutulmak üzere genel olarak masallar, halk hikâyelerine ve destanlara göre kısa ve merak uyandıran anlatılar olarak yapılanmaktadır. İbrâhîm Şâh anlatısı da kısa bir anlatı olarak literatürdeki genel masal yapısına uygunluk sağlamaktadır.

Masallarda manzum bölümler³⁴ belli istisnalar dışında genelde yoktur. İbrâhîm Şâh anlatısında da manzum herhangi bir kısım yoktur. Bu nedenle masalın genel formuna uygunluk sağlamaktadır. Bu madde tamamen mensur olan halk hikâyeleri için de geçerli olduğundan halk hikâyesi türüne de uygunluk sağlamaktadır.

Masallarda ve halk hikâyelerinde yaygınlıkla kullanılan zaman çekimleri bu anlatıda da mevcuttur. Duyulan geçmiş zaman ve geniş zaman çekimlerine sıklıkla yer verilmiştir: “mermer oldu, yavı kıldı, eydür, ayıttı, dirlerdi, kalurdi, yaturdı.”

Masalda ve halk hikâyesinde, dahası genel olarak tüm halk anlatısı türlerinde canlı bir konuşma dili hâkimdir. Pek çok yerde halka dair söyleyişler ve vecizeler yer almaktadır. 17. yüzyıl Türkçesine örnek olması bakımından dil incelemelerine kaynaklık edebilmektedir. Metinde örneği görülen vecize, deyim ve atasözleri şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁴ Masallardaki manzum kısımlar genellikle anlatıcıdan kaynaklanmaktadır. Kırgız masal anlatıcıları hüner göstermek ve dinleyiciyi etkileyebilmek için icrada şiirsel kısımlar ekler: “Kırgız masallarında usta anlatıcılar masallarının çeşitli yerlerinde şiire müracaat etmektedir.” Sözlü gelenek içerisinde anlatıcı şiirsel bir anlatım tercihi etmişse de yazma ve basma eserlerde icranın tam bir yansımaları görülmeyebileceğinden bu kısımlar eksik kalabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zekeriya Karadavut, *Kırgız Masalları*, Kömen Yayınları, Konya 2006, 12.

“Cihânda misli yoğ idi’, ‘gözleri kan dolmak’, ‘hayran kalmak’, ‘diller vasf eylemeğe kâbil degüldür’, ‘cigerin taglar’, ‘karârı kalmadı’, ‘seyrân ü temâşâ eyleyem’, ‘zahmetün çeküp’, ‘hâsıl edeydik’, ‘hasret kıyâmete kalmaya’, ‘Başumuza yazılan gelir.’, ‘mürvede ereydüm’, ‘Hûda işimizi rast getüre’, ‘yolumuzu Allah onara’, ‘taaccüb eyle’, ‘gör takdir-i İlâhîyi’, ‘başımız tacıdır’, ‘medh ü senâlar etmek’, ‘saçu sacdılar’, ‘pâdişâhun kuliyuz ferman pâdişâhundır’, ‘nasib olasin’, ‘başı’çün olsun’, ‘sizün mübarek himmetinüz bereketinde’, ‘cem’ olup’, ‘Aklunı başına devşür’, ‘aşk odı nur oldı’, ‘huzur idelüm’, ‘Âlemde naziri yok’, ‘cân-ı gönülle âşık oldı.’, ‘bin başum olursa biri kalmaz’, ‘bir kişi canunu terk eylese kendü başını kayurmaz.’, ‘baş ve candan geçüp’, ‘gerek öldür gerek güldür’, ‘Pâdişâhların işi adl eylemekdir, sen dahı adillik idersen yeridür.’, ‘azad ol’, ‘derdün çeküp’, ‘meşgul oldılar’, ‘sabr idelüm’, ‘yap yap gideriz’, ‘helak idüp’, ‘başdan ayağa degin’, ‘Âlemde dastan ola’, ‘yavuz fikir düşdi’, ‘tuz etmek hakkı’çün olsun’, ‘eman virmeyüp’, ‘murada irdünüz’, ‘başın yavu kıldı’, ‘faide olmadı’“

Yukarıda verilen tüm ifadeler metnin halka dair söyleyiş ve anlatım gücünün oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Halkın içinde zamanla yoğrulmuş, bugün dahi unuttuğumuz pek çok kalıp sözü barındırmaktadır.

4.2. İçerik Bakımından Mukayese

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh, şahıs kadrosu hususunda tipik bir masal örneği göstermektedir. Anlatı içerisinde kahramanlardan yalnızca üçünün ismi belirtilmektedir. Bunlar: İbrâhîm Şâh, Rum Pâdişâhının kızı Niğâr ve İbrâhîm Şâh’ın yardımcısı ve dostu Hasan-ı Rumî’dir.

Anlatının Kahramanları: Padişah, Padişah Oğlu İbrâhîm Şâh, Hasan-ı Rumî, İki Peri Kızı, Padişahın Kulları, Kuyumcu, Rum Padişahının Kızı Niğâr, Rum Padişahı, Rum Padişahının Vezirleri, Padişah Begleri, Hadimler, Karavaşlar, Beglerin Kızları, Bağdat Padişahının Oğlu olarak sıralanmaktadır.

Anlatı, geleneksel masallar içerisinde yer alabilecek bir konu ve içeriğe sahiptir. Anlatıda bir padişahın oğlu olan İbrâhîm Şâh’ın; ipek bir elbise üzerine nakşedilmiş bir kız resmine âşık olması ve bu resimdeki kıyı diyar diyar dolaşarak araması konu edilmiştir.

Masallarda bulunan zıtlık ögesi İbrahim Şah anlatısında da bulunmaktadır. “Bütün masallar iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik,

zenginlik-yoksulluk başta olmak üzere genellikle olumlu ve olumsuzun mücadelesini anlatır.”³⁵ *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* da olumlu görünüm arz eden bir şehzade ile olumsuz görünüm arz eden bir padişahın mücadelesini anlatmaktadır.

İbrâhîm Şâh’ın serüvenini olağanüstü kılan pek çok unsur vardır. Peri kızları, cin atları, sihirli taşlar, ejderha(evren) gibi unsurlar olağanüstü öğeler olarak anlatıda yer almaktadır. Anlatı içerisinde olağanüstülüğü sağlayan bu unsurlar, anlatının içerik açısından masal formuna yakın bir düzlemde olmasını mümkün kılmaktadır.

Anlatıda zaman ve mekânlarda büyük atlamalar mevcuttur. Babasından icazet alarak âşık olduğu kızı aramaya çıkan İbrâhîm Şâh, hızlıca pek çok şehri dolaşır. Dolaştığı şehirlerde padişahın oğlunun ya da kızının olup olmadığını, kızı olan padişahların da kızını birine verip vermeyeceğini sormaktadır. Pek çok şehri dolaştığı anlaşılan İbrâhîm Şâh, ıssız bir dağa gelerek terk edilmiş bir kervansarayda konaklar. Kervansaraydayken İbrâhîm Şâh’ın yoldaşı ve arkadaşı olan Hasan-ı Rumî, peri kızlarından bazı bilgiler duyar. Bunun üzerine yola çıkarlar. Gece ve gündüz belirsiz bir süre ve belirsiz bir yol güzergâhını alırlar, deniz kenarında bir yere gelirler. Deniz kenarındaki bir taş vuruşu oradan cin atlarını çıkartırlar, onlara binerek Rum iline varırlar. Zaman ve mekân çok hızlı bir şekilde aşılır. Geleneksel masalarda da zaman ve mekân standartlara bağlı bir çizgide ilerlemez. Hızlı bir şekilde aşılır.

Masalarda olduğu gibi İbrâhîm Şâh anlatısında da dikkat başkahraman üzerindedir. Birçok halk anlatısında görülebilen bu özellik, masal için ayırt edici bir durum değildir. Ancak anlatının masal türüne uygunluğu açısından da değerlendirilmesi gereklidir. Anlatının tamamında maceraya çıkan, macerayı sürdüren ve noktalan kişi İbrâhîm Şâh’tır.

Yine anlatıda pek çok olumlu, olumsuz ve yardımcı tip mevcuttur. İbrâhîm Şâh’ın babası olan padişah, İbrâhîm Şâh’ın karısını istemektedir. Aslında anlatının ilk kısmından anlaşıldığı üzere, kıza ilk âşık olan kişi padişaktır. Kimseleri içerisine sokmadığı bir sarayda, kimseye göstermediği bir sandıktan çıkarttığı ipek elbiseye bakarak gece ve gündüz ağlamaktadır. İbrâhîm Şâh da bu ipek elbise üzerine nakşedilmiş kız suretini gördüğünde

³⁵ Umay Günay, “Masal”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, 326.

ona âşık olur ve babasından izin alarak macerasını başlatır. Kızı bulduktan sonra babasının yanına dönmek ister. Ancak babası, İbrâhîm Şâh'ı ortadan kaldırmak için sırasıyla eyeri zehirli bir at, zehirli bir kaftan, bir doğan, bir tazi, kapı ardına saklanmış bir ejderha (evren) ile oğlunu öldürmek ister. Ancak Hasan-ı Rumî'nin engellemeleri sonucu bunda başarılı olamaz. İbrâhîm Şâh, geleneksel halk kahramanının tipik olumlu özelliklerini sergilemektedir. İbrâhîm Şâh'ın babası halk anlatılarındaki ve özellikle masallardaki olumsuz tipin ideal bir örneğini ortaya koymaktadır. Naki Tezel'e göre: "Masallardaki padişahlar orta zekâda, yaptıkları kötülüklerin cezasını kolayca çeken tiplerdir."³⁶ Ancak anlatıda padişah, oldukça zekice hareket eden bir tiptir. Üstelik masalın sonunda ceza çekmemektedir.³⁷ Kahramanları genellikle başarıya ulaştıran olağanüstü yardımcılarının başarılarıdır.³⁸ Hasan-ı Rumî ise yardımcı tipin özelliklerini göstermektedir.

Masallarda yer adlarına pek yer verilmez. İbrâhîm Şâh'ın ve babası olan padişahın, hangi şehrin yöneticileri olduğu bilinmez. İbrâhîm Şâh'ın aradığı kızın Rum padişahının kızı olduğu, peri kızlarının kervansaraydaki konuşmalarından anlaşılmaktadır. Daha sonra İbrâhîm Şâh'la Hasan-ı Rumî'nin cin atlarına binerek denizin öte yakasındaki Rum şehrine vardığı da belirtilmektedir. Anlatının devamında Rum padişahının kızı olan Nigâr'ın, Bağdat padişahının oğluyla nişanlandırıldığı bilgisi verilmektedir. Tıpkı masallardaki gibi olağanüstü ve olağandışı yerler dışında; Eski

³⁶ Naki Tezel, "Türk Halk Edebiyatında Masal", *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, 1968, 454.

³⁷ Halk anlatılarının karakteristik yapılarından birisi olan baba-oğul ve baba-kız çatışmaları sıklıkla göze çarpan bir olgudur. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* özelinde değerlendirildiğinde, oğluna yaptığı birçok kötülüğe rağmen anlatının sonunda baba herhangi bir şekilde ceza çekmemektedir. Halk anlatılarındaki baba-kız ilişkilerini değerlendiren Öztürkmen ve Hamarat, özellikle Türk masal ve efsanelerinde hatalarıyla ön plana çıkan babanın anlatı sonunda affedilmesi veya cezalandırılmaması durumunu iki nedene bağlamaktadır: İlki ataerkil aile yapısı içerisinde babanın, tüm hatalarına rağmen sarsılmaz bir iktidara sahip olmasıdır. İkinci neden ise anlatının sembolik ve psikanalitik örüntülerle dolu olduğu, baba-kız çatışmasının kızın erginlenme aşamasında babadan ve dolayısıyla aileden sıyrılmaya sancılarının anlatıdaki yansımalarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Evrim Ülusan Öztürkmen, Zehra Hamarat, "Türk Halk Anlatılarında Baba-Kız İlişkileri", *Babalar ve Kızları Çok Disiplinli Bir Yaklaşım*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2022, 203-217.

³⁸ Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Anonim Halk Edebiyatı-Masal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, 597.

Dünya'nun merkezî noktalarından olan şehirlerin isimleri masalarda geçmektedir. İstanbul ve Bağdat şehirleri buna örnektir.

Masalarda şekil değiştirme motifi çok sık görülür. Pek çok Anadolu masasında koyun, keçi, köpek kılığına giren kahramanlar görülmektedir. Bu anlatıda da İbrâhîm Şâh, Rum padişahının kızının haremine girebilmek için şekil değiştirmektedir. Ayakları ham gümüşten, tırnakları lal taşından, gözleri yakuttan, boynuzları inci ve cevahirden, tüyleri sırmadan incilerle donanmış, dişleri mervaridden (inciden), her türlü oyunu rahatlıkla oynayabilecek yapıda bir koç kılığına girmektedir. Bu koçu da zor durumdaki bir kuyumcuya, borçlarını ödemesi karşılığında yaptırmıştır. Bu koçun kılığına girip Rum padişahının kızı olan Nigâr'ın odasında birkaç gece konaklama şansını elde etmiştir.

Anlatıda, 3-7-40 gibi bilinen formel sayılar sıklıkla görülmez. Geleneksel masalarda görmeye alışık olduğumuz üç peri kızı, *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*'ta yalnızca iki tanedir. Rum padişahının kızı olan Nigâr'ın kırk cariyesi değil yalnızca "cariyeleri" vardır. Özel taşlar olan kırmızı ve yeşil taşlara tekme vurulduğunda açılan kapıdan çıkan cinnî atların sayısı ikidir. Ancak üç sayısı anlatıda da karşımıza çıkmaktadır: Şehzade, kızdan üç kez buse alır. Rum padişahının kızı üçüncü gecede şehzadenin gerçek kimliğini öğrenir.

5. Metin

105a

(1) Zamân-ı evvelde bir pâdişâh var idi şöyle kim mişli cihânda yoğ idi. Bir oğlu (2) var idi. Adına İbrâhîm Şâh dërlerdi. Atasınıñ bir sarâyı var idi. (3) Hergiz kendüden ğayrı kişiye ol sarâyıñ kapusın açturmazdı. Her şabâh ol (4) pâdişâh sarâya girüp aḡşâm çıkardı. Aḡlamaḡdan gözleri kan dolardı. (5) Oḡlı İbrâhîm Şâh atasınıñ bu işine ḡayrân³⁹ kalurdi. Her gün görürdi ki şabâh (6) ol sarâya girüp aḡşâm perîşân çıkardı. İbrâhîm Şâh eyitdi: “Aceb babamuñ (7) bu işine ne vech ile muḡtali’ olam?” Bir gün varup sarâyı çevre dolandı. Bir (8) küçürek delük buldı. Gözetdi ki atası girüp ne işler ve illâ ol sarâyıñ (9) içi boş hemân orta yerinde bir şanduk durur. İbrâhîm Şâh bunu temâşâ ederken (10) atası çıkageldi. Ol şanduk üzerinde bir ḡalı var idi. Atası ol (11) ḡalıyı alup döşetdi. Ve ol şanduk kapusın açdı. İçinden bir şanduk daḡı (12) çıkardı. Anı daḡı açdı. Bir dürlü ḡarîr çıkardı. Ve ol ḡarîri yayup (13) üstine düşüp bî-ḡod⁴⁰ oldu. Meger ol ḡarîr üzerinde bir güzel (14) kız şüreti naḡ olunmuşdı ki diller vaşf eylemege kâbil degüldür. Niçe (15) zamân idi ki pâdişâh ol şürete ‘aşıḡ olup ol şüret ile kendü

105b

(1) Cigerin taḡlardı ve her gün gelüp ol şüret üzerine düşüp aḡlardı. (2) İbrâhîm Şâh daḡı ol naḡşı görüp cân u göñüldeñ ‘aşıḡ oldu. Ammâ bilmez ki (3) ol naḡş kimüñ naḡşıdır? İbrâhîmüñ daḡı gece vü gündüz ‘ışḡı ziyâde olup hiç (4) kararî kalmadı. İbrâhîm Şâh bir gün atasına eyitdi: “Ey baba n’olaydı ben kûlına (5) icâzet vërseñ varup ‘alemi seyrân ü temâşâ eyleyem tâ ki biz daḡı yol ve sefer (6) zaḡmetin çeküp bir ma’rifet ḡâsil edeydük.” Babası biñ derd ile eyitdi: “N’ola (7) cânım ammâ girü gelmek gereksiñ ḡasret kıyâmete kalmaya.” İbrâhîm Şâh daḡı yol (8) yaraḡın görüp tüccâr resmine girüp babası niçe deve yükleri mâl (9) vërdi ve babasınıñ ḡasan-ı Rümî adlu bir kûlı var idi. Kendü fi’liyle degül idi. (10) Cinlere mâlîk idi. İbrâhîm Şâh ile küçükden aḡret kardaş olmuşlar idi. (11) İbrâhîm Şâh atası öñine gelüp yüzün yere urup ve atasına ḡayr du’âlar (12) édüp eyitdi: “Ey cânım baba bir maḡşüdüm daḡı vardır. Eger icâzet (13) vërürseñ söyleyem.” Eyitdi atası: “Her ne maḡşüdün var ise dile maḡbüldür.” (14) İbrâhîm Şâh eydür: “Ḥazretüñden dilegüm budur benüm qarındaşım ve

³⁹ Metinde ḡayrân.

⁴⁰ Metinde bî-ḡod.

senüñ kuluñ (15) hasan-ı Rümîyi baña bağışlayasın. Benüm ile bile gide.” Atası: “Bağışladum.” (16) dèdi. İkişi dañı hâzır olup atasını ve anasını esenleyüp ma’sûkın (17) isteyü gitdi. Ammâ ne murâd ile gitdi atası bilmezdi. Her kanğı şehre uğrardıysa (18) haber sorardı kim bu pâdişâhuñ oğlı vü kızı var mı ve kızı olup (19) kimseye vèrür miydi dèyü yol yürüdiler. Bir gün giderken şehre varmağa

106a

(1) yitişdürem dèdiler. Gördiler ki bir ıssız tağda birkaç hâne⁴¹ derbend beklemege kondurmuşlar. (2) Ve bir kârbânsarây dañı vardur. Ahşâm erişdi gelüp bunlar bu kârbânsarây öninde (3) indiler. Ol derbend bekleyenler Hasan-ı Rümîye gelüp dèdiler: “Anda konmañ bu kârbânsarây tekin (4) degildir.” Hasan eyitdi: “Her ne olursa olsun konarız başumuza yazılan gelür.” (5) Hasan şâh[zâ]deye eyitdi: “Sen bunda taşrada kullar üzerine havâle ol (6) yükleri indürsünler ben içerüye girüp mûm yakayım.” Andan Äyete’l-kürsî okuyup (7) içerü girdi. Od çaçup mûm yakdı. Gördiler ki bî-nihâye âdem leşleri kırılıp (8) yatur. Ol sâ’at kapuyı kapayup o leşleri bir jücreye yığdı ve ol dökülen (9) kanları sildi ve süpürdi. Ve dürlü kumâşlar dökülüp yaturdı. Ol kumâşları dañı (10) bir hücreye koydu. Andan soñra kapuyı açup eyitdi: “Gel ey şâhzâde” dañı “Bismillâh” (11) dèyüp içerü girdi. Kullar yükleri ve develeri içerü çeküp od yakdılar. Yemeklenüp (12) yatdılar. Hasan eyitdi: “Ey şâhzâde siz dañı yatun huzur idüñ.” dèdi. İbrâhîm Şâh (13) eyitdi: “Siz yatun ben biraz kur’ân okuyayın.” dèdi. Hasan râzı olmadı. Şâhzâde (14) eyitdi: “Hele kur’ân okuyayın.” kur’ân okuyup uyudu. Hasan durugelüp kendü (15) yüklerinde olan alçaq kumâşları anda kodı ve ol yâdigâr kumâşları (16) yüklerine bağıladı. Andan yatdı. Biraz uyur gibi oldu. Ammâ uyumazdı. Nâ-gâh (17) bir gavğâ ve gürüldi kopdı. Gördi kim iki perî kızları çıkageldiler birbirine (18) eydür: “Bunlar ne kişilerdür?” Ol biri eydür: “Bu fülân pâdişâhuñ oğlı İbrâhîm Şâhdur.” (19) Ol biri eydür: “Yâ nereye giderler?” Ol biri eydür: “Bu şâhzâdenüñ atası

106b

(1) Rüm pâdişâhuñ kızına ‘âşık olmuş bir güne şüret yazdurup yanında dutup (2) her gün ‘ışkuñ anuñ ile geçürürmiş. Bir gün pâdişâhuñ bu oğlı dañı ol şüreti (3) görüp ‘âşık oldu atasından destür alup tâcir resmine girüp

⁴¹ Metinde hâne.

cihānu teferrüc (4) edeyin dëyü çıkup gitti. Ammā ol kızın 'ışkı bunu şöyle etmiş ki gidebilmez oldu. (5) Hemān atasınıñ bir kulu var idi. Kendüzinüñ qarındaşlığıdır. Uşta yatup (6) uyur anuñla gideyor." Ol bir kız eydür: "Yā bunlar Rūma gelicek deryāyı ne vech ile (7) geçerler?" Ol bir kız eydür: "Cemī' esbābların deñizün yeri yüzinde fülān şehirde emānet (8) qorlar. Hemān kendüler ol kıymetlü esbābdan hegbelerine koyup deñiz boğazında (9) bir taş qoltuğunda bir küçürek kızıl taş vardır. Gelüp ol taşı bunlar (10) bulur. Ol taşā Hasan bir depne ursa gerek ol taşdan bir qapu açulur. (11) Qapudan cinnī atlarından iki at çıkagelüp şāhzāde ve Hasan ol atlara binüp (12) öte yakaya geçerler. Andan öte yakada bir yeşil taş vardır. Ol taşā bir depme (13) urup bir qapu açıla. Yine ol iki at anda gizlene anlar dañı Rūma varup (14) bir fen ile kıızı alalar. Yine ol yeşil daşā gelüp bir depne ura. Ol iki (15) at çıka gele binüp deñizi geçerler." Böyle dëyüp ol perī kızları qahqaha ile gülüşüp (16) gitdiler. Hasan dañı bu işareti bilür ve şāhzādeye demeyüp şāhzādeyi (17) uyandırup dedi kim: "Dur yukaru, şabāh yakındur gidelüm." dedi. Şāhzāde (18) qalkup gittiler. İbrāhīm Şāh Hasan-ı Rümīye eydür ki: "Vallāhi qardaş eger ol kızın (19) qandaluğın ve kimüñ nesi olduğün bileydüm şanki anuñla mürvede ereydüm." Hasan eydür:

107a

(1) "Hele yeryüzin seyr edelüm inşallāh ħudā işimüzi rast getüre." dëyüp bu fikr ile gece (2) ve gündüz yürüdiler. Bir niçe müddetden soñra deñiz kenārına geldiler gördiler kim gemü yoq (3) ādem yoq bunca esbāb bunca kul bunca ħazīne qande gidelüm dëyü bilmezler. Şāh (4) zāde ħasaña eydür: "Ey qarındaşum şimdi yolumuz 'acebā qanğı yañadur?" Hasan eyitdi: "Bir menzil (5) girüye dönelim. Yine ol şehre varalum inşallāh bir iş dutavuz." Vardılar ol (6) şehre geldiler ve anda qondılar. Hasan eyitdi: "Yol azmış idük şehre gelüp māl ħazīne (7) kul qaravaş ne ki var ise anda emānet qodılar ve şol ki kıymetlü taşlardır ve ağır bañālu (8) qumāşlardır hegbelerine koyup atlarına urup kendiler anda geldiler ki deñiz kenārında (9) taş işaret olunmuşdur. Şāhzāde Hasan'a eyitdi: "Yā qarındaşum şimdi nice ola (10) ħālimüz?" Hasan eyitdi: "Şābr eyle. Yolumuzu Allāh oñara." dëyü aşāğı yukarı gezerdi. (11) Ve ol kızlar dedüğü kızıl taşı buldu. Ayağıyla ol taşā bir depme urdı. (12) Taş açıldı. İki at eyerleriyle uyanlarıyla çıkageldi. Şāhzāde ta'acüb eyledi. (13) Ol atlara binüp öte yakaya geçdiler. Sürüp Rüm'a geldiler. Ol arada bir şehir (14) var idi. Rüm pādişāhınun tahtı anda idi. Gör taqdir-i İlahīyi bunları bir kuyumcınıñ (15) oñine saldı. Geldiler,

selām vërdiler ve eyitdiler kim: “Konuđ kabül eder misin?” (16) Kuyumcı eyitdi: “Vallâhi konuğ bizüm başumuz tâcudur ammâ pâdişâh kızınıñ bir kıymetlü (17) taşını zâyi’ kılmuşam. Beni ‘ale’ř-şabâh oğlumla kızum ile esir ederler. <Hasan> (18) Hasan kuyumcıya eyitdi: “Rüm ilinüñ ĥarâcından artuğ mıdır?” Hasan kendü taşlarından (19) bir taş çıardı: “Bunuñ gibi taş eline girse ne verirdüñ?” kuyumcı eyitdi:

107b

(1) “Tâ ölince oğlum kızum ile ĥalı olurđum. Hasan kuyumcıya eyitdi: “korĥma senüñ mařlaĥatın (2) ben görürem.” Atlaruñdan inüp kuyumcıda konuğ oldılar. Ertesi Hasan kuyumcıya eydür: “Saña (3) ancılayın bir taş vëreyin, eger ben dedüğim işi <işleyü> işleyü bilirseñ.” Kuyumcı (4) eydür: “řan’atda řunuñ gibi üstadâm, sen dilüñ ile didüğüñ ben elüm ile işlerin.” (5) dedi. Hasan kıymetlü bir taş çıardı. Cümle ol pâdişâh kızınıñ taşı gibi şanki eři (6) imiř kuyumcı řâz olup sevindi. Ve eyitdi: “Tâ ölince sizüñ ĥuluñuz olayım.” dedi. (7) Pâdişâh kızınıñ bir tâcı var idi. Ol taşı yerine koyup pâdişâha iletđi. (8) Pâdişâh dağı kuyumcıyı ĥil’atlayup gönderdi. Kuyumcı kendü odasına gelüp (9) eyitdi: “Ey müşafirler buyuruñ buyuruđuñuz dutayım.” Hasan eyitdi: “Baña bir ĥoĥ (10) iřle. Ayaĥları ĥâm gümuşden ola dırnaĥları la’lden ola ve gözleri yâĥütdan (11) ve boynuzları dürr [ü] cevâhirden ola ve tüyi sırmadan incü ile donanmuş (12) ola ve dişleri mervârıde ola. İçinde âdem ne dürlü oyun dilerse oynayı (13) bile görenler içinde âdem idüğin bilmeyeler. Eger bu dedüğüm řan’atı iřlerseñ (14) saña ĥoĥ dürlü ‘ıvaz edevüz.” Kuyumcı “İşe Allâh ĥolay görürse bařlayıvëreyim.” (15) dedi. “Bismillâh” deyüp işlemege başladı. Gece vü gündüz şâkird ile bir yılda (16) ĥâřıl eyledi. Ammâ şöyle eyledi ki dedüklerinden beř ol ĥadar artıĥ oldı. (17) Ve ol ĥoĥı yeğecek zencirin altundan eyledi. řunuñ gibi yâdiğâr oldı ki (18) görenler müteĥayyir ĥalurdı. Tamâm ĥâřıl olduğdan řoñra şâhzâde bu ĥoĥuñ (19) içine girdi. Hasan-ı Rümî zencir eline alup pâdiřâhuñ dıvânına geldi.

108a

(1) Her kim görürdi ardınca varurđı. Hasan gelüp pâdişâh nazarında ĥoĥ dürlü pâdişâha (2) medĥ ü şenâlar etđi. Andan ĥoĥa işâret etđi. şöyle oyunular oynadı ĥıĥ gözler (3) gördüği yoĥ ve ĥulaĥlar işitdüği yoĥ ve pâdişâh ve pâdiřâhuñ ĥalkı vezirleri (4) ve begleri cümle müteĥayyir ĥaldılar. Aĥřâm erişdi. Pâdişâh buyurđu. Ol ĥoĥuñ üstine (5) řaĥu řaĥdılar.

Ve çoç issi Hasanı geregi gibi hil'atlediler. Hasan pâdişâha du'â edüp (6) odasına gitdi. Meger pâdişâhuñ kıızı bu çoç oynusun işitmiş atasına (7) hâdim gönderüp eyitmiş: "Revâ mıdur 'âlemde senüñ benden gayrı oğlancıguñ (8) olmaya. Senüñ hazretüñe bir 'acâyib mâhiyâ gele anı baña göstermeyesin." Hemân (9) sâ'at pâdişâh âdem gönderüp Hasanı kığırdı. Hasan dañı çoçı alup pâdişâha (10) getürdi. Pâdişâh eyitdi: "Bize bu gecelüğe bu çoçı oynanabilür misin?" Hasan (11) eyitdi: "Çoç pâdişâhuñ biz dañı pâdişâhuñ kılıyuz fermân pâdişâhuñdır." (12) dedı. Hasan çoçı pâdişâha vèrdi. Pâdişâh çoçı hâdimin eline vèrdi. (13) Hâdim dañı çoçı kıız sarâyüña iletdi. Vezîrlerin ulu beglerin kıızları cem' oldular. (14) Çoç pâdişâh kıızınıñ sarâyüña gelmiş dèyü ol gece şâhzâde çoç içinden (15) sevdiğin görüp karşusına oyunular oynadı ki dünyâda kimse işitmiş (16) degüldür. Şabâh yakın olıcağ cümlesi serhoş gibi yatdılar. Şâhzâde dañı (17) temâşâ ederken gördi ki bu kıızın başı ucında bir şîşe şekker şerbeti kodılar. (18) Dañı altundan şem'dânlar yağıdılar. Başı ucında ve ayakları yanında ol (19) gümüşden şem'dânları kodılar. Çevresinüñ ol kıızın dürlü yemekler hâzır dururdi.

108b

(1) Şâhzâde gördi ki cümlesi uyudu. Çoçuñ karnı tarafından kapusun açup taşra (2) çıkdı. Ol kızuñ katına gelüp yemeklerden yedi dañı başı ucında olan şekker (3) şerbetden içdi. Şem'dânları degiştürdi. Kıızın yüzügin barmağından indürüp (4) ve alup kendü yüzüğüñ kıızın barmağına tağıdı üç kez büsesin aldı (5) ve eyitdi: "Allâh Te'alâ vère ki baña nasîb olasın." Yine çoçuñ içine girdi (6) ve yatup uyudu. Çün şabâh oldı, kıız uyandı. Gördi ki başı (7) ucında olan şîşenüñ şerbeti yok ve yemeklerden yenülmüş. Şem'dânlar (8) degişmiş. Kıız kağıdı, kâravaşları söğdi ve döğdi. Beglerinüñ kıızları (9) ve hâtunları eyitdiler ki: "Pâdişâhuñ başı'çün olsun, bunların şucların (10) şimdi 'afv eyle. Bu gece hengâmdan bî-hod olmuşlar. Ayruğ böyle (11) étmezler." Bu kıız gâzaba gelmiş iken hâdim içeri gelüp eyitdi: "Çoçı isterler (12) ne buyurursuñ?" Kıız dañı kağıduğından "İledüñ" dedı. "Ayruğ gözüm (13) anı görmesün." Fi'l-hâl çoçı çıkarup Hasana teslim etdiler. Hasan dañı (14) aldı konağına iletdi. İbrâhîm Şâh taşra çıkdı. Hasan sordı ki: "Ey (15) şâhzâde hâlüñ nedür?" Eyitdi: "Elhamdülillâh sizüñ mübârek himmetüñüz bereketinde (16) yârüñ büsesi nasîb oldı. Gördüğün ve kıldüğün cümle hikâyet (17) eyledi. Bu yañadan kıız uyandukda görmüşdi ki yüzi yaş ve barmağında (18) olan yüzüğüñ kaşında yazılmış fülân

pādişāh oğlı yüzügidür. (19) Hemān kız anladı ne var ise çoçdadur. Ahşām olıcaķ hādım

109a

(1) gönderdi. "Lutf edesiz yine ol çoç bu gece bize veresiz. Şabāh yine gel çoçuñ (2) al." Hasan dağı yok demeyüp verdi. Aldılar yine ol beg kızları cem' olup şol (3) deñlü oyunular oynadı diller vaşf edemez. Gencüñ iki yahşı geçmiş idi bunlar (4) şöhet ederlerdi. Yine her birisi serhoş gibi kendüzin bilmeyüp yatdılar. (5) Sultān kıızı dağı tahta çıkup yatdı. Karavaşlar şem'dānları yerlü (6) yerine kodılar ve şişeyi ve ni'metleri. Ammā kızuñ fikri bu kim çoçuñ hareketi (7) nedendür gözleye çoķ zamān uyumayup gözleyü gördü. Yine 'ākıbet uyđu galebe (8) edüp uyudu. İbrāhım gördi ki cümle uyudılar. Taşra çıkup yine evvelkileyin (9) yemekten yiyüp şerbeti nüş etdi ve şem'dānları değişdürdi ve kendü (10) yüzügin kızın barmağından alup kızın yüzügin yine barmağına kodı. (11) Ve üç kez büsesin aldı, "İnşāillāh baña naşıb olasıñ." dedi. (12) Yine girüp bayağı yerine yatdı. Çün şabāh oldu. Kız gördi şem'dānları (13) yerinde degül. Ve dağı kendü yüzügi gerü barmağına konulmuş. Kız bildi ki (14) ne var ise çoçdadur. Hādım dağı geldi. "Çoçı şāhibi çoçı ister." dedi. (15) Kız eydür: "Bu gece uyđu bizi zebün etdi. Göñlümüzce şöhet edemedük. (16) Ahşām yine getürsün." Hasan çoçı alup evine geldi. Şāhzādeyi dağı (17) Hasan sordu: "Hālün nedür?" İbrāhım eyitdi: "Elhamdülillāh gece giden hālümüz (18) hoş." Cümle hikāyeti eydiverdi. Hasan eyitdi: "'Aķluñı başına devşür. (19) Seni ele getürdiler. Zirā kim kız duymuş çoç tekin degüldür. Eger ele getürüp

109b

(1) dutarsa 'aķluñı dağıtma. Sözüni yerine söyle." El-kışsa gece erişüp (2) hādım geldi çoçı alup gitdi. Bu yañadan kızın göñlüne aşķ od[ı] nür oldu. (3) Fikr eder ki bu bir pādişāh oğlıdır. Benüm için bu deñlü uzak yerden (4) zaħmet çeküp gelmiş. Benüm 'ışķuma giriftār olmuş. 'Aceb şorsam ne hālü yigitdür (5) deýü fikr ederdi. Yine ahşām begler kızları ile çoçuñ oyununu seyr eylediler. (6) Sultān kıızı eydür: "İki üç gecedir şöhet edeyoruz. Çoçı zebün etdüñ (7) <etdüñ> vāfir oynatduñ yatup hużür edelüm." deýü dağıldılar. Sarāyı (8) dağı halvet kıldı. halāyıķlar işin görüp kız dağı yatdı. Şāhzāde çoķ (9) zaman gözetdi ki uyuyalar. Gördi ki uyudılar çoçdan çıkup yürüdi. Meger (10) kızın göñline 'ışķ eşer edüp uyumamuş gizleyin temāşā eder. Gördi ki çoçuñ (11) içinde bir güzel yigit çıkageldi.

'Älemde nazîri yok evvel nazarda hezâr (12) cân u gönülle 'aşık oldu. Şâhzâde dağı yemekden yeyüp şerbeti nüş (13) êtdi. Şem'dânları değiştürdi. Kızın üstine geldi ve yüzügin (14) alup üç kez büsesin aldı. Eytidi: "İnşâallâh baña naşîb olasin." (15) Koç içine girmek istedi. Kız dağı eteginden yapışup dutdı. "Hay (16) bre bedbaht ne cân ile sen bunuñ gibi işe girdüñ? Hiç demedüñ mi (17) duyulursam biñ başum olursa biri qalmaz." İbrâhîm Şâh eytidi: (18) "Bir kişi cânuñı terk eylese kendü başını qayurmaz. Yâhud başı için (19) qayıran bunuñ gibi işe girer mi? Baş ve cândan geçüp bunda geldim.

110a

(1) Gerek öldür gerek güldür qulnam senüñ bülbülünem. Bir nice zamândan berü tahtumdan (2) âvâre olup senüñ taşvîrin ucından 'azâb çekerem. Şimdi fermân (3) senüñdür. Pâdişâhlaruñ işi 'adl eylemekdür. Sen dağı 'adillik êderseñ (4) yeridür." Kız eytidi: "Şimdi buyururdum seni öldüreler ammâ çünkü 'adluma (5) şalduñ ve benüm işquma ğurbet çekdügin için âzâd ol." dâdi. İbrâhîm Şâh (6) eydür: "Sultânüm senüñ dergâhından maqrûm gitmekten ise hazretüñüz başumuz (7) kesmek yêgdür. Hiç revâ mıdur bunca yıldur senüñ derdüñ çeküp geldüm. Yine (8) lâyıq mıdur senden maqrûm gidem." Kız eydür: "Yâ nice êdelüm? Atam şimdi benüm (9) düğünüm yarağın görüyor. Bağdâd pâdişâhınuñ oğluna vemişdür. Düğünci (10) dağı gelecekdür. Bir çâre yok ki ol iş bozula." İbrâhîm Şâh kıza eytidi: (11) "Hemân senüñ luţfuñ ve keremüñ bizüm ile bile olursa benüm bir yoldaşum (12) vardur. Ziyâde tedbîr ve tedârük ehliüdür. Bu işin qayduñı ol bilür." (13) dâdi. Hele anda ne söyledilerse söylediler. Birbirine maqabbetler izhâr êdüp (14) ve güzel söyleyüp şabâha degin uyumadılar. şabâh olıcaq yine koç (15) içine girüp yatdı. Hasan dağı kapuya gelüp koçı istedi. Kız buyurdı. (16) Koçu geregi gibi hil'atladılar ve teslim êdüp Hasan koçıla odasına geldi. (17) İbrâhîm Şâha eydür: "Öğünmeñ haţâdur." Kız ile geçen aqvâli Hasaña bir hikâyet (18) eyledi. Hasan eydür: "Müşkil hâldür. Meger Allâh'un 'inâyeti ola." Kendülerin Allâha işmarladılar (19) ihlâşa meşğül oldılar. Aşşâm olıcaq yine hâdim geldi. Hasanı koçıla

110b

(1) bile içeri ilettdi. Koçı kız katına getürdi. Biraz şöbet itdiler. Yine halvet (2) kıldı. Şâhzâde taşra çıkup Nigâr ile oturdu. 'İşrete ve şöbete meşğül (3) oldılar. Hasanı getürdiler. Gitmek tedârükün kıldılar. Hasan

eyitdi: “Ey Nigār eger (4) senüñ hâṭruñ bizümle bile olursa ben bu işin çāresin (5) bilürem.” Kız eydür: “Ol Allāh ḥaḫḫı için ki cānumuz anuñ elindedür. İbrāhîm (6) ayrılmaḫ dilemezem. Hem ansız baña dirlik ḥarāmdur. Ammā bir vech ile olsa atamuñ (7) daḫı incinmesi olmasa.” Ḥasan eydür: “Sabr édelüm dügüncü geldükde (8) ve seni götürdükde bir ḫaravaşuñ şöyle donat ki görenler senden anı (9) fark eylemeyeler. Her ne dürlü gēysü gēyerseñ aña daḫı gēydüresin ve sen (10) bindügin at gibi ata bindüresin. Biz ikimüz arduñuzca gidevüz. (11) Ol bizüm cinnī atlarımız olduḡı yere gelicek saña görünüp yap yap (12) gideriz. Sen daḫı kendü ḥācetüñ için gibi ol cāriye ile kal. Biz seni (13) ḫapup ḫaçavuz. Ḥaḫḫ göricek ‘aceb kızlaruñ ḫaḅḅısı alundı dēyü (14) bunlar ṣaḫīḥ ḫaber alınca biz atlara binüp deñize girerüz. Bundan yeg tedbīr (15) olmaz. Eger kāil isen böyle édelüm.” Kız eydür: “Bu tedārük ma’ḫüldür.” (16) Birḫaç günden soñra dügüncü geldi. Kızı alup gitdiler. Ḥasan ve İbrāhîm Şāh (17) ardlarınca yap yap vardılar. Yarındası ḫuşluk vaḫtinde ol (18) yere geldiler ki nerede atlar gizlenmişdi. Anda kız ḫarşusına gelüp (19) göründiler. Kız daḫı cāriyeler ile biraz añaruca ḫalkdan ayrıldılar. (20) “Bunlar daḫı

111a

(1) alup şehre getüre gerdeḫhānede ḫapu ardında bir ejderhā yılan gizler tā kim (2) oḡlını helāk édüp kız aña ḫala. Ammā bunu ḫaber éden başdan ayaḡa deḡin (3) mermer olsun.” Bu iki perī kızları bunu söyleyüp ve ḫaḫḫaha ile gülüşüp (4) gā’ib oldılar. Ḥasan bunu işidüp ‘azīm perīşān oldu. Bunları uyandırdı. (5) “Duruñ gidelüm. Şabāḫ oldu.” ḫalkup yükletdiler ve yürütdiler. (6) Bir niçe zamāndan soñra bir aylık yola yakın geldiler. Ḥasan eydür: “Ey şāhzāde (7) ataña muştulukçı göndermek gerek.” Şāhzāde eydür: “N’ola gönderüñ.” (8) Ḥasan daḫı bir ḫulı ta’yīn édüp gönderdi. Birḫaç günden soñra muştulukçı (9) pādişāha geldi. Pādişāh daḫı muştuluḡa gelen ādemi bir ḫurı ḡayret (10) için ḫil’atledi. Şāzilik eyledi. Andan pādişāh ḫalkup gitdi. Sarāyuña (11) girüp ol taşvīri ḫucaḡına alup şol ḫadar zārīḫ étdi ki vaşfa (12) ḫābil degüldür. Daḫı taşra ḫıḫup oḡlına ḫarşu bir maḫbüb at gönderdi. (13) Dizgümleri aḡulu gelüp ḫarşuladı. Ḥasan anı göricek ḫılıç çeküp ol (14) atın boynun urdı. İbrāhîm Şāh eyitdi: “Ey ḫarındaş niçün söyle étdüñ?” (15) Ḥasan eyitdi: “Göñlüm böyle diledi.” Bir niçe günden soñra bir ḫaftan getürdiler. (16) Ḥasan buyurdu deñize atdılar. İbrāhîm eydür: “Niçün söyle étdüñ?” Ḥasan (17) eyitdi: “Göñlüm şöyle diledi.” Birḫaç günden soñra bir ṭoḡan getürdiler. (18) Cümle ālātı altundan idi. Ḥasan ol ṭoḡanı

görüp okla urdu. (19) Yine birkaç günden sonra bir tazı getürdiler. Anı dağı depeledi. İbrâhîm Şâh

111b

(1) bu işlere ta'accüb eyledi. Şehre bunlar ta'yîn gelicek gönüllü gönülsüz pâdişâh (2) karşı çıktı. Beşâretle oğlın alup şehre geldiler. Aḥşâma degin düğün (3) verdiler. Aḥşâm olcaḥ Ḥasan İbrâhîm Şâhuñ elin dutup içerü girdi. (4) Gerdekḫâneye girmek kaşd êtdükde Ḥasan İbrâhîmüñ önince bir küçük (5) köpecik elinden içerü atdı. Ejderhâ ol köpege hamle kılup köpegi (6) şokdı. Andan Ḥasan kılıç çeküp ol yılını dildi. Sarâyüñ içi kanla (7) doldı. Andan sonra şâhzâdeyi getürüp kızı eline verdi. Medḥ ü (8) senâ edüp taşra çıktı. Bunlar zevḥ ü 'işrete meşgûl oldılar. (9) şabâh oldı. Beşâretle alup şâhzâdeyi hammâma iletdiler. Pâdişâh (10) dağı konukluk kayurup oğluñu ve gelünüñü kendü sarâyüña okuyup hil'atladı. (11) Ol çürük endîşe gitdi ve illâ oğluna karşı gönderdüğü atı vü (12) toğanı vü tazıyı ol Ḥasan öldürdüğüni ve kaftanı deñize bırakduğunu (13) bilmiş idi. Göñlinde şöyle fikr etmiş ki Ḥasanı bir 'azâb ile öldüre. 'Älemde (14) dâstân ola. Bir gün oğluna eydür: "Ey oğul hîç bu yolda Ḥasandan saña (15) bir yoldaşlık geldi mi?" İbrâhîm Şâh ayağın kalkup atasına ḥayr du'â edüp (16) eyitdi: "Ey cānum baba! Eger Ḥasan benümlle olmasa baña gelmek çâre olmazdı. Şunuñ (17) gibi çâpük ve er yigittir. Hîç vaşfa kâbil degüldür." Pâdişâh eyitdi: "Elḥamdülillâh (18) varup seferüñ seferledüñ. Murâdına êrdüñ. İmdi n'olaydı yine Ḥasanı (19) baña bağışlayasın." İbrâhîm Şâhuñ göñline bir yavuz fikir düşdi ki bağışlamaya.

112a

(1) Yine eyitdi: "Ey pâdişâh ben senüñ kılunam. Ḥasan dağı kuluñdur. Şimdiye degin (2) kuluñ idi. Yine kuluñ olsun." Meger İbrâhîm Şâh Ḥasanı pâdişâha bağışladuğın (3) Ḥasan ḥaber almış. İbrâhîm Şâhuñ Sarâyüña gelüp İbrâhîm ve ḥâtonuna eydür: "Hîç (4) bu yolda benden bir ḥizmet veya [yo]ldaşlık gördüñüz mi?" İbrâhîm eydür: (5) "Ey cānum qarındaş evvel Allâhdan yine senden her ne olduysa senüñ (6) sebebüñle oldı." Ḥasan eydür: "İşitdüm beni yine pâdişâha kul eylemişsin." (7) İbrâhîm eydür: "N'eyleyelim istedi. Yok dëyümedim. İkimüz de kılıyuz." Ḥasan (8) eydür: "Ol qarındaşlık ḥaḫḫı'çün saña bir niyâzum eydürem. Sözümi şaymağıl." (9) "Söyle." dedi. Ḥasan eyitdi: "Şol yedüğüñüz tuz etmek ḥaḫḫı'çün olsun. (10) Ne kadar zaḫmet ise ḥelâlüñ ile bile ol kârbânsarâya yine varalum (11) ki tağ

içinde konduğ idük." İbrâhîm Şâh eydür: "Şimdi anda varmanuñ (12) aşlı sebebi nedür?" Hasan eydür: "Ziyâde murâd mıdur cemî' 'ömrümde saña etdüğim (13) hizmetlerin 'ivażın anda varmağıla edersin?" İbrâhîm sözinden çıkmayıp (14) birkaç kula buyurdi. hâzır oldılar. 'Avratıyla bile çıkup gıtdiler ve ol kârbân (15) sarâya geldiler. Hasan ol hücrelere giderken dağı gelürken yığduğı leşleri (16) gösterdi. "Bunları ben bunda giderken de gelürken de kârbânsarâya sizden (17) evvel girüp bu leşleri işbu hücrelere yığıpduram. Tâ ki siz beliñlemeyesiz. (18) Ve kârbânsarây tekin olmaduğımı bilüp size uyuyuñ dëyüp kendüm (19) uyumadum. Dağı giderken ol iki perî kıızı gelüp birbiriyle söyleşüp

112b

(1) kız kağı pâdişahuñ kıızıdur ve kañadatur ve deñiz nice geçülür ve kız ile yine (2) berü nice geçülür haber vërdükleri bunlara bir bir eydiyordu. Ve yine gelürken (3) yatduklarında yine ol iki perî kızları gelüp varalar yañada birbirine su'al (4) edüp bu kıza İbrâhîm Şâhuñ atası 'aşıkdur nice olur dëyüp ol (5) biri cevâb vërüp bunlara yollar ve muştulukçı gönderür. Atası bî-huzür olup (6) oğlına karşı dizgümi ağulu bir at gönderür tâ ki oğlı binüp helâk (7) ola. Andan ölmezse yine bir kaftan gönderir ağulu. Yine bir toğan gönderür (8) ağulu. Yine bir tazı gönderür ağulu. Anuñla da ölmezse gerdekñâne (9) kapısı ardında bir ejderhâ yılan kıoya. şokup oğlunu helâk (10) eyleye. Kız aña⁴² kala." dëdiler. Ve yine ol perî kızları dëdiler ki: "Kimse haber vërmez mi?" (11) Ol biri eyitdi: "Atı haber vëren topuğına degin mermer ola. kaftanı (12) haber vëren dize degin mermer ola. toğanı haber vëren kuşağına degin (13) mermer ola. Tazıyı haber vëren gögsine degin mermer ola. Ejderhâyı (14) haber vëren baştan başa mermer vü taş ola dëyü söyleşdiler." Ben haber (15) vërmege ol zamân korqđum ki kendüm taş olup siz murâda érmezsisz (16) dëyü emân vërmeyüp size dostluk edüp atı öldürdüm ve kaftanı (17) deñize bırağdum ve toğanı ve tazıyı yine öldürdüm ve gerdekñâne kapısından (18) illerü bir köpecik şaldum tâ ki yılan anı şokdı. Ben dağı yılanı öldürüp (19) siz ikinüzüñ birbirine teslim eyleyüp murâda êrdüñüz. Siz dağı bu iyilüğüme muķâbil

113a

⁴² Aña: ana Mt.

(1) baña iyilük édüp beni āzād edecek yêrde yine beni kıl édüp ataña bağışladıñ. (2) Tā ki ol dahı ben saña étdüğüm⁴³ iyüliklerden ötüri beni 'azāb ile öldüre. (3) Öyle 'azāb içinde olmağdan ise ol nesneleri haber vèrüp taş (4) olmağ yeg isterin dèyüp taş olmağ niyetiyle atdan haber vèrdüğü gibi (5) topuğuna degin mermer oldu. "Sizüñ iyilükle 'ivažuñuz bu oldu." dedi. (6) Şāhzāde ve kız Hāsanuñ boynına şarmaşdılar. "Kerem eyle ayruğ (7) dèyüvèrme. Eger babam beni biñ pāre éderse senüñ bir kılına zarar itdürmem⁴⁴." (8) dèyü çok yalvardılar. Çāre édemediler. "Benüm iyilüklerime sizden 'ivaž (9) budur." dèyü kaftanı haber vèrüp dize degin mermer oldu. "Ayruğ dime." (10) dèyü kız ve İbrāhīm Şāh ne kadar yalvardılar olmadı. toğanı ve tazıyı haber (11) vèrdi. kuşağına ve gögsine degin mermer oldu. Andan ejderhāyı haber (12) vèrüp başdan başa mermer oldu. İbrāhīm Şāh ve kız (13) çok ağladılar ve yas édüp şehre geldiler. Pādīşāh bu hālden (14) haber alup yazık bir merd nāmerdlere rāst (15) gelüp başın yavu kıldı dèyü Hāsaña (16) yaramaz kaçd étdüğüne⁴⁵ çok peşimānlık çekdi. (17) Ve illā fā'ide vèrmedi. İbrāhīm hātünüyle (18) ölince acıyup çok ağladılar. (19) Ammā fā'ide olmadı. İlün (20) rehī fā'ide gerek.

1061

Şehr-i Rebüü'l-evvel

Fī evāsıt-ı yevm-i bāzār

S o n u ç

Türk halk edebiyatı anlatı türleri içerisinde masallar, gerek kuramların uygulanabilirliği gerekse doğumdan ölüme kadar insanın hayatının herhangi bir döneminde etkileşimde olduğu bir edebî ürün olarak oldukça önemli bir konuma sahiptir. Özellikle Boratav'la birlikte farklı bir boyut kazanan masal derleme çalışmaları günümüzde dahi tezlerin, makalelerin ve projelerin önemli bir kısmında ana araştırma konusu olarak sürdürülmektedir.

Yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde, arşiv belgelerinde, özel yazma koleksiyonlarında pek çok masal bulunmaktadır. Yazma eserlerin içerisinde bulunan pek çok masalın çevirisi yapılarak hem masal külliyyatına

⁴³ Étdüğüm: éttüğüm Mt.

⁴⁴ Étdürmem: éttürmem Mt.

⁴⁵ Étdüğüne: éttüğüne Mt.

katkı sağlanması hem de masal türünün geçmişten günümüze olan türsel gelişim ve türsel geçirgenliğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Erken dönem Anadolu masallarının tespitinin, masal türünün gelişimine dayalı araştırmalara ve Türk masal külliyatına katkı sağlayacağı anlaşılmıştır.

Anlatı; Eberhard-Boratav'ın Masal Tipleri Katalogu'nda 214, Arne-Thompson-Uther Katalogu'nda 516 numaralı masal tipinde tespit edilmiştir. Masal katalogları içerisinde belli bir masal tipine ait olduğu düşünülen anlatıların doğrudan masal olarak kabul edilmesi, türlerin gelişimi ve değişimi açısından elde edilebilecek verileri gölgeleyebilmektedir. Mevcut katalogların gözden geçirilmesi, diğer türlerin de kataloglar içerisinde incelenmesi açısından önemlidir. Makalenin yazılış amaçlarından biri de katalogların tek bir edebî tür üzerinden yürütülmesinin, ara veya geçiş dönemi olarak adlandırılabilir yüzyıllarda yaratılan anlatıların; müstakil bir tür hâline gelmeden önce geçirdiği serüvenin takibini zorlaştırmasıdır. Türlerin teşekkül ve tekâmül ettiği yüzyıllarda ortaya çıkan bir anlatının doğrudan bir ön kabulde tür tespitini yapmak yerine, günümüzde türlere ait mevcut veriler ışığında karşılaştırma yaparak tespitte bulunmak daha sağlıklı bir sonuç verecektir. Halk edebiyatı içerisinde türlerin birbirleriyle olan etkileşimleri oldukça yoğundur. Bu etkileşimlerin ilk örneklerini barındıran erken dönem anlatılarının şekil ve içerik açısından incelenmesi de bu nedenle önem arz etmektedir.

Yazma bir eserin içerisinde bulunan anlatılardan biri olan *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*, 17. yüzyılda kaleme alınmıştır. Anlatının türsel değerlendirilmesi doğrudan yapılamamaktadır. Anlatı ilk olarak halk hikâyesi ile karşılaştırılmıştır. Şekil açısından; manzum ögeler ve kalıp sözler barındırmaması, bilinen örnek metinlere göre uzun bir anlatı olmaması gibi sebeplerden dolayı halk hikâyesine uygunluk göstermemektedir. Ancak üslubundaki halk diline yakınlık ve atasözü, deyim, alkış, kargış gibi kısa türleri barındırması bakımından halk hikâyesine uygunluk göstermektedir. İçerik açısından; aşk ya da kahramanlığın ön planda olmaması, tarihsel bir tarafının tespit edilememesi, kahramana yardımcı bir atın olmaması bakımından halk hikâyesine benzememektedir. Fakat olağanüstü ögeler barındırması, kahramanın tek çocuk olması, anlatıda yardımcı tipin olması, resme bakarak âşık olma motifinin bulunması, mekânların benzerliği, kahramanın gurbete

çıkması gibi açılardan halk hikâyesine yakınlık arz etmektedir. Ancak tüm bu veriler anlatıyı halk hikâyesi olarak sınıflandırmaya uygun değildir.

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh anlatısı çalışmanın devamında meddah hikâyeleriyle karşılaştırılmıştır. Şekil açısından; klasik bir meddah hikâyesi formunda olmaması, manzum herhangi bir öge barındırmaması, göstermeye dayalı türlerde bulunan şive taklidi, dramatizasyon, ses değiştirme unsurlarının herhangi birini barındırmaması, meddahın anlatıda araya girdiğini gösteren bir cümle bulunmaması açısından meddah hikâyesine uygunluk göstermemektedir. İçerik açısından; anlatının 17. yüzyılda kaleme alınması, İstanbul'da geçtiğinin düşünülmesi, entrika unsurunun canlı bir şekilde yer alması gibi sebepler dolayısıyla meddah hikâyesine uygunluk göstermektedir. Ancak anlatıda bulunan kahraman tipleri meddah hikâyelerinin geleneksel tiplerine benzememektedir.

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh'ın masal türüyle olan mukayesesinde şekil açısından; formel ifadelerin bulunmaması, Döşeme ve Dilek bölümlerinin eksikliği gibi durumların anlatıyı geleneksel masal formundan uzaklaştırdığı görülmektedir. Ancak anlatının kısalığı, manzum ögeler bulunmaması, zaman çekimleri ve canlı bir konuşma dili barındırmasıyla masal türüne şeklen uygunluk göstermektedir. İçerik açısından; şahıs kadrosunun masala uygunluğu, konunun bir masal konusu olması, zaman ve mekânlardaki sıçrayışların kısalığı, olumlu, olumsuz ve yardımcı tiplerin bulunması, zıtlıklar barındırması, dikkatin başkahraman üzerinde toplanması, masal mekânlarına yer verilmesi, şekil değiştirme motifinin görülmesi, formel sayıların bulunması gibi açılardan masala uygunluk göstermektedir.

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh'ın şekle yönelik özellikleri bakımından eksik sayılabilecek, yazıya geçirilmiş bir erken dönem masalı olduğu kanaatine varılmıştır. Tüm özellikleriyle anlatı; halk hikâyesi veya meddah hikâyesine değil masal türüne uygunluk göstermektedir. Yazma eserlerin içerisinde bulunan pek çok masal, Türkiye Türkçesine çevrilerek analiz edilmeli ve Türk halk edebiyatının yazın dünyasındaki serüveni de incelenmelidir. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* anlatısının yazıya geçirilmiş bir erken dönem masalı olması, masal türünün gelişiminin yazınsal literatürden de takip edilebileceğini göstermektedir. *Hikâyet-i İbrâhîm Şâh* gibi pek çok masal, erken dönem masal külliyatının varlığını ve masal türünün gelişim sürecini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ABRAHAM, Roger, "The Complex Relations of Simple Forms", *Genre* 2, 1969, 104-128.
- ALPTEKİN, Ali Berat, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- ARICI, Ali Fuat, "Tür Özellikleri ve Tarihlerine Göre Türk ve Dünya Masalları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 26, Erzurum 2004, 159-169.
- AYTAÇ, Pakize, *Realist Halk Hikâyelerinden Tayyazâde Hikâyesi ile Hançerli Hanım Hikâyesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- BEN-AMOS, Dan, "Analytical Categories and Ethnic Genres", *Genre* 2, 1969, 275-301.
- BEN-AMOS, Dan, "Halkbilimi Öğreniminde Türk Kavramının Konumu", Çev. Meriç Kurtuluş, *Milli Folklor*, Sayı 91, Ankara 2011, 226-242.
- BORATAV, Pertev Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Tarih Vakfı, İstanbul 2014.
- BORATAV, Pertev Naili, *Koroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984.
- BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1982.
- CANIM, Rıdvan, *Latîf, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nüzemâ (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- ÇETİN, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara 2003.
- ÇINARCI, Mehmet Nuri, "Safevi Sarayında Türkçe Şiir Yazan İbrahim Mîrzâ (Câhî)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 19, Sayı 3, 2015, 161-196.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1984.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1983.
- DUNDES, Alan, "Texture, Text and Context.", *Southern Folklore Quarterly*, Sayı 28, 1964, 251-265.
- DUNDES, Alan, "Folk Ideas as Units of Worldview", *Journal of American Folklore*, Sayı 84, 1971, 93-103.

- EBERHARD, Wolfram Boratav Pertev Naili, *Typen türkischer Volksmärchen*, Franz Steiner verlag GMBH, Wiesbaden 1953.
- EMEKSİZ, Abdulkadir, "Nasreddin Hoca Fıkralarının Atasözü ve Deyimlerle İlgisi", *Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı*, Ed. Prof. Dr. Metin Ergun, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013, 325-340.
- GÜNAY, Umay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüyâ Motifi*, TTK Basımevi, Ankara 1986, 9-22.
- GÜNAY, Umay, "Masal", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, 321-331.
- HAMARAT, Zehra (Haz.), *Hovsep Kurbanyan'ın Vantrilok Oyunları*, Çev. Sarin Akbaş, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2020.
- Hikâyet-i İbrâhîm Şâh*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi. Şevket Rado Yazmaları, SR_000114_05, 9, 105a/113a
- HONKO, Lauri, "Genre Analysis in Folkloristics and Comparative Religion" *Temenos* 3, 1968.
- KARA, Çiğdem, "Halk Masallarını Yeniden Anlatmak", *Folklor/Edebiyat*, Cilt 14, Sayı 55, Ankara 2008, 203-213.
- KARADAVUT, Zekeriya, *Kırgız Masalları*, Kömen Yayınları, Konya 2006.
- KAYA, Doğan, *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yenî Kitap Basımevi, Konya 1964.
- KORKMAZ, Bulut Türkan, *XVII. Yüzyıla Ait Realist Bir İstanbul Hikâyesi İbrahim Şâh ve Kanlı Servi*, Paradigma Akademi, Çanakkale 2022.
- KÖSE, Nerrin, "Türk Halk Hikâyelerinde (Yapı) Structure", *Araştırmalar I. Millî Folklor Yayınları: 8 Halk Edebiyatı Dizisi: 4*, Ankara 1996, 20-53.
- Multilingual Folk Tale Database, Aarne-Thompson-Uther Classification of Folk Tales:
<https://libraryguides.missouri.edu/c.php?g=1039894> (Erişim Tarihi: 07.08.2022).
- NUTKU, Özdemir, "Eski Bir Yazmadaki Meddah Hikâyeleri", *Bellekten*, Sayı XXXIX/156, Ankara 1975, 697-724.
- NUTKU, Özdemir, "Aşık ve Meddah Hikâyeleri", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, III. Cilt, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, 183-193.

- ONG, Walter, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 2018.
- ÖNGÖREN, Reşat, "İbrâhim b. EDHEM", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 20, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, 295-296.
- ÖZTÜRKMEN ULUSAN, Evrim, HAMARAT, Zehra, "Türk Halk Anlatılarında Baba-Kız İlişkileri", *Babalar ve Kızları Çok Disiplinli Bir Yaklaşım*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2022, 203-217.
- ÖZÜNEL ÖLÇER, Evrim, "Yazının İzinde Masal Haritalarını Okuma Denemesi: Masal Tarihine Yeniden Bakmak", *Millî Folklor*, Yıl 23, Sayı 91, Ankara 2011, 60-71.
- RAYMAN, Hayrettin, *Ardanuçlu Âşık Efkârî*, Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzincan 1998.
- SAKAOĞLU, Saim, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınevi, Ankara 1999.
- SAKAOĞLU, Saim, Alptekin Ali Berat, "Anonim Halk Edebiyatı-Masal", *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt 4, İstanbul 2006, 594-601.
- ŞEMSEDDİN, Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012.
- TEZEL, Naki, "Türk Halk Edebiyatında Masal", *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, Sayı 207, 1968, 447-457.
- THOMPSON, Stith, *Motif Index of Folk Literature*, Bloomington Indiana University Press, 1955, 523-526.
- THOMPSON, Stith "Narrative Motif-Analysis as a Folklore Method" *Folklore Fellow Communications*, No. 161, 1955, 1-9.
- UTLEY, Francis, "Folk Literature: An Operational Definition" *JAF*, Sayı 74, 1961, 193-206.

E K L E R

Hikâyet-i İbrâhîm Şâh, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi. Şevket Rado Yazmaları, SR_000114_05, 9, 105a/113a.

“DETERMINATION OF TALE GENRE IN MANUSCRIPT-SOURCED FOLK
NARRATIVES: “HİKÂYET-İ İBRÂHİM ŞÂH””

Abstract

The field compilation studies carried out to identify Turkish folk tales and the tales obtained from these compilation studies have been archived for decades and have formed the Turkish tale corpus. Although the field compilation method is a frequently used method for the detection of folk literature products, it is only used for the detection of tales in the oral culture tradition. There are many written tales that are still living in the oral tradition or cannot be traced within the tradition. The written tale tradition, both in the Anatolian and outside the Anatolian field, is one of the basic elements that make up the tale layer of a society, at least as much as the tale tradition living in oral culture. The changes of the tale genre in terms of content and form can also be interpreted in manuscripts, which is a field where the written tale tradition can be identified other than compiled tales. In this respect, the narratives in manuscripts that are suitable for the tale genre are an important issue in terms of finding the urform, which is the first form of the fairy, or the detection of texts that will create diversity in variant-version research. These tales, which constitute the written tale tradition, are found in many manuscripts and are waiting to be identified by researchers. The Hikâyet-i İbrâhîm Şâh narrative in the manuscript work registered in the Şevket Rado Manuscripts of the Istanbul Research Institute Library with the fixture number SR_000114_05 also shows conformity to folk tales in certain points. In this article, on the axis of the transcribed text of Hikâyet-i İbrâhîm Şâh, which is thought to be a tale belonging to the written tale tradition, it is aimed to evaluate it in the whole of folk story, meddah story and tale, to reveal its distinctive features, and to discuss the determinations about whether Hikâyet-i İbrâhîm Şâh is a tale or not. As a result of this discussion, the narrative will be introduced to the world of science as both the transcribed text and the original text.

Keywords

Tale, Written Tale Tradition, Hikâyet-i İbrâhîm Şâh, İbrâhîm Şâh, Hasan-ı Rumî.